

Az MTA Irodalomtörténeti¹ Intézete, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a Magyar Írószövetség közös kiadványaként indult 1963 szeptemberében az 1971 decemberéig havonta megjelenő folyóirat, melynek története az Irodalomtudományi Intézet Archívumában megmaradt dokumentumok alapján rekonstruálható.

1961 folyamán az MSZMP AgitProp Osztályának ülésein több alkalommal foglalkozott általában az irodalom helyzetével és az Irodalomtörténeti Intézet munkájáról szóló jelentésekkel.² A határozatok végrehajtásának tervét az intézeti vezetőség az 1962. január 23-i értekezletén fogadta el.³ Ennek főbb pontjai a következők: „1. Az egyik irodalomtörténeti folyóiratnak irodalomelméleti, kritikai, irodalompolitikai havi folyóirattá való átszervezése [...] 2. Az irodalomelméleti munka megszervezése és programja [...] 3. Az élő irodalommal, a felszabadulás utáni irodalom történetével és a XX. századi irodalom legfőbb tisztázandó kérdéseivel kapcsolatos kutatások...”⁴ Ezek alapján elkészítettek egy terjedelmes anyagot, *Feljegyzés az irodalomtudomány helyzetéről* címmel, valamint egy „Tájékoztató”-t „Az Intézet munkájára vonatkozó AgitProp bizottsági határozat végrehajtásáról”. Ez így foglalja össze az Intézet számára kijelölt feladatokat: „1961 folyamán került sor az Intézet munkájának az MSZMP AgitProp Bizottsága részéről való igen alapos megvizsgálására. [...] Az Intézet váljék az irodalomtudomány ideológiai és politikai szempontból legfontosabb feladatainak tudományos műhelyévé [...] a legfontosabb feladatok: az irodalomelméleti munka megszervezése [...] a magyar irodalom egész fejlődésére vonatkozó összefoglaló kézikönyvek elkészítése, [...] biztosítani kell a feltételeit elsősorban folyóirat útján a mai irodalmi és ideológiai élet kérdéseiben való gyors és kezdeményező állásfoglalásoknak, az irodalomtudományi munka eredményeinek az

* A tanulmány az OTKA támogatásával, a T 042497 sz. pályázat keretében készült.

¹ Az Intézet neve csak 1968-tól, egy MTA I. Osztály által meghozott határozat nyomán vált „Irodalomtudományi”-vá.

² Politikatörténeti Intézet Könyvtára, Az MSZMP vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei és jegyzőkönyvei, I, 1956–1962; A PB 1961. okt. 24-i ülése, MOL, 288. f. 5, 248. öe.; 288. f. 33, 1961–62, 30. öe.

³ Tervezet az MSZMP AgitProp Bizottságának az Intézetre vonatkozó határozatai végrehajtására, MTA ITI Archívuma, Igazgatótanácsi jegyzőkönyvek, 1962.

⁴ Lásd uo.

irodalmi élet vérkeringésébe való bekapcsolódásának...”⁵ E határozatok nyomán átszervezték az Intézet osztályait.⁶

A kritika helyzetével foglalkozó 1961-es pártdokumentum, továbbá az ezzel kapcsolatos agit-prop. határozat kimondja egy irodalomelméleti és kritikai folyóirat létrehozásának szükségességét. A határozat a feladat végrehajtásával az MTA Irodalomtörténeti Intézetet bízta meg, mint a lap fenntartására, irányítására hivatott tudományos műhelyt. Az Intézet az 1962-es év folyamán felkészült a lap megteremtésére. A szervezés és irányítás munkájába bevonta az Irodalomtörténeti Társaságot és a Magyar Írók Szövetségét. Létrejött egy szerkesztőbizottság az említett három intézmény képviselőiből (Sötér István, Szabolcsi Miklós, Nyíró Lajos, Darvas József, Illés Endre, Mesterházi Lajos, Wéber Antal). A lap operatív szerkesztését egy, az intézet státuszában lévő szerkesztőség végzi (Diószegi András felelős szerkesztő, Béládi Miklós, Imre Katalin, Tarnóc Márton munkatársak; a szerkesztőbizottság tagjai még az Irodalomtörténeti Társaság részéről Wéber Antal mint társszerkesztő, továbbá Gábor Ernő mint műszaki szerkesztő).⁷ A lapot az Akadémiai Könyvkiadó adja ki. A szükséges papírmennyiséget az Irodalomtörténettől átvett,⁸ valamint az MTA I. Osztálya részéről megtakarított egyéb papírkészlet fedezi. A kiadó teljes mértékben magára vállalja a nyomda és a terjesztés költségeit, valamint a honoráriumnak az Akadémiai Kiadónál szokásos mennyiséget (ívenként 600 Ft. A lap címe: Kritika. Megjelenés havonta, hét A/5 ív terjedelemben. Kezddő példányszám 3000. „Először a pártközpont kulturális osztályán tárgyaltunk [...]. A lap célkitűzése, programja:

1. Az önálló magyar irodalomelméleti és esztétikai gondolkodás és tudomány kifejlesztése, s ezúton való hozzájárulás kritikánk viszonylagos elmaradottságának felszámolásában.

2. Az elméleti következtetéseknek az eleven élet és az eleven alkotói munka tényei alapján való kialakítása [...].

3. Az elméleti kérdések kidolgozásában a szovjet és más szocialista országok tudósai által elért eredmények ismertetése, hasznosítása, a velük való együttműködés. Polémia a különféle polgári irodalomelméleti és esztétikai iskolák (pl. amerikai, svájci iskolák) teóriáival. A nemzetközi tájékozódás alapján harc a hazai polgári örökség retrográd

⁵ MTA ITI Archívuma, Tervek, jelentések, beszámolók és felmérések az irodalomtudományról és az Intézetéről, 1962.

⁶ „Önálló „Irodalomelméleti osztály”, „Az élő és közelmúltbeli irodalom osztálya”, „Magyar irodalomtörténeti osztály”, „Összehasonlító irodalomtörténeti csoport”, „Könyvtár és dokumentáció”, valamint „Textológiai és bibliográfiai osztály” alakult, s néhány hónap múlva kettéosztották a magyar osztályt legújabb kori és magyar irodalomtörténeti részre.

⁷ A kinevezési okmányok sajnos nem maradtak fenn, de egy 1967-es dokumentum arról tanúskodik, hogy legalábbis a felelős szerkesztőt csak három évre nevezték ki, s később ezt hosszabbították meg. 1967 októberében a 10.600/1967-I.Jné ügyiratszámú levelében Ortutay Gyula, az MTA I. Osztályának titkára értesítette Diószegit, hogy „Amikor a szerkesztőbizottságban végezett eddigi munkájáért őszinte köszönetet mondok, az Osztályvezetőség nevében felkérem, hogy mint a 'Kritika' felelős szerkesztője, az elkövetkezendő három évben is szíveskedjék támogatni a folyóirat tudományos és szervező munkáját.”

⁸ Itt az „átvett” kifejezés azt jelentette, hogy a korábban már létező, az Irodalomtörténeti Társaság folyóirataként működő Irodalomtörténetet a Kritika alapításakor egy tollvonással megszüntették. Szerencsére ez később átmenetinek bizonyult.

irányzatával (neopozitívizmus, szellemtörténet, vulgárszociológia), mind a revizionista és dogmatikus torzulásokkal (így pl. a Lukács-féle koncepcióval) [...]. Túl az irodalomkritika teoretikus megalapozásán, közvetlen részvétel az irodalmi életben, az irodalmi vitákban [...]. Az irodalomtörténeti kutatómunka segítése, a legfontosabb kutatási feladatok megjelölése...”⁹

Később a felelős szerkesztő az indulásra így emlékezett: „Az osztályvezető [ti. az MSZMP AgitProp Oszt.] az egykori Zala-megyei első titkár, Darabos Iván volt, az ügy előadója pedig Kiss István. [...] A pártközpont rábízta az ügy érdemi intézését az MTA Titkárságára, amelynek vezetője Tökés Ottó volt. De az ügyet a főtítkár, Erdei Ferenc a maga személyes ügyének tekintette, s ha nem így van, aligha boldogultunk volna. [...] Vele beszélgetve alakult ki a lap címe. Én 'beszélő' címet szerettem volna inkább, 'Élet és kritika', 'Kritikai lapok', de végülis – Sötér javaslatára – a puritán 'Kritika' címnél maradtunk.”¹⁰ Sötér István, aki akkor betöltötte az MTA I. Osztálya titkári tisztségét is, a folyóirat külső megjelenésének igényeiről értesítette a Nyomdaipari Főigazgatóságot:

„Haiman György, Nyomdaipari Főigazgatóság, Bp., Fő u. 58.

Tisztelt Haiman Elvtárs, az Akadémia I. Osztálya nevében fordulok Önhöz, a 'Kritika' című újonnan induló folyóirat ügyében. Ez a lap az elmúlt évben kelt AgitProp határozat értelmében a magyar irodalomtörténet és kritika színvonalának emelése, nemzetközi vitákba való bekapcsolása céljából indult meg. Elvi irányításával az MTA Irodalomtörténeti Intézete van megbízva, továbbá a Magyar Írók Szövetsége és az Irodalomtörténeti Társulat. Az említett határozat egyik intenciója az volt, hogy a folyóirat ne csak tartalmában, hanem külső formájában is jellegzetes, korszerű lap legyen. A velünk való megbeszélések alapján az Akadémiai Könyvkiadó kialakított egy alkalmas formátumot – az 'Oktáv 13'-as formát. Ez ugyan elüt a jelenleg használatos szabványoktól, de mint tájékoztattak bennünket, papírveszteség nélkül előállítható. Kérjük, hogy a 'Kritika' részére ezt a formát engedélyezni szíveskedjék. Az évek során a magyar folyóirat-irodalom jelentősen gazdagodott, s mind anyagi, mind pedig esztétikai szempontból indokolt új folyóirat-formák keresése és bevezetése. Emellett a 'Kritika' sajátos tartalma is megkívánja, hogy előnyös, könnyed formában fejeződjék ki. Úgy gondoljuk, hogy ezt Ön, mint egyike a szép magyar könyvek elgondolójának, művészeinek, különösképpen érzi, s kérésünket magáévá teszi. Elvtársi üdvözzettel: Sötér István, az MTA I. Osztály titkára.”

A régi Kritika felelős szerkesztője mindvégig Diószegi András volt, de a szerkesztőbizottság összetétele és a belső munkatársak névsora több ízben változott. Kezdetben tag volt például Wéber Antal, Czine Mihály, Darvas József, Illés Endre, Mesterházi Lajos, az intézetiek közül pedig Sötér István, Nyíró Lajos és Szabolcsi Miklós. Diószegi legközelebbi segítőit saját maga próbálta – több-kevesebb sikerrel – összegyűjteni:¹¹

„Ami a szerkesztőség személyi összetételét illeti [...], főként szegedi fiúkra (Csetrire, Kiss Lajosra) gondoltam, s másokra is azok közül, akik személyes közelségben is álltak hozzám, s egy-két fiatalra, a technikai stb. munkára. Sötér mindjárt megnyitólággal közölte,

⁹ Följegyzés a Kritika c. lap ügyében, név nélkül, MTA ITI Archivum, A Kritika dokumentumai.

¹⁰ Diószegi András, uo.

¹¹ Utalás Imre Katalin ügyére.

hogy két, lapszerkesztési gyakorlattal rendelkező intézeti munkatársat állítanak mellém. S ezek el is vállalták a közreműködést [...]. Béládit menesztették a Magvető Kiadótól. S tudtam, hogy Aczél számára már a neve is vörös posztó. Ő azonban legalább kiváló szakember volt, s mint utóbb kiderült, egyedül reá támaszkodhattam a szerkesztés gyakorlatában.”¹²

1970-ben a szerkesztőbizottságba bekerült Almási Miklós és Zoltai Dénes, 1970–71 fordulóján Kenyeres Zoltán, Pomogáts Béla, az utolsó év, 1971 névsora azonban csak Darvas Józsefből, Nyíró Lajosból, Sötér Istvánból és Szabolcsi Miklósból állt. A folyóirat körüli viták egyik konkrét jeleként először egy 1967. július 3-án a pártközpontban megtartott „aktívaértekezleten” javasolták, hogy „vonják be a szerkesztőségbe” a következőket: Illés László, Garai László, Földényi László, Fehér Ferenc és Almási Miklós, szerkesztőbizottsági elnöknek pedig válasszák meg Szabolcsi Miklóst.¹³ A szervezés különböző okokból való elhúzódása miatt a tényleges munka csak 1963 első felében indulhatott meg, s a folyóirat első száma 1963 szeptemberében jelenhetett meg. A megjelenésről a szerkesztők körlevélben tudósították a társlapokat és a sajtót:

„Kedves Elvtárs! [A ’kedves’-t Béládi ’tisztelt’-re javította...] Ez év júniusában Kritika címmel új folyóirat indul. E lap irodalomelméleti és kritikai folyóirat lesz, célja a mai magyar és világirodalom kérdéseinek tudományos analízise, kritikai boncolgatása [...]. A Kritika megindításával egy évtizedek óta betöltetlen szakmai és közönség-igényt kívánunk kielégíteni hazánkban is [...]. Az irodalom mellett rendszeresen foglalkozni kívánunk a társzművészetek – az építészet, a képzőművészet, a zene, a film- és a színházművészet kérdéseivel. Rá kívánjuk fordítani az irodalmi és művészeti közvélemény figyelmét a filozófia és a tudomány-fölvetette korszerű, általános érdekű problémákra. Foglalkozni kívánunk olyan társadalmi kérdésekkel, amelyek ugyancsak fontosak mind az irodalom, mind a tudomány haladása szempontjából. Szakmai problémáinkat az eleven valósággal, a tudományos és művészeti élet valamennyi alkotó munkásával együttműködve szeretnénk fölvetni és megoldani...”

„Meg kell említenünk – írja Diószegi 1970 végén –, hogy Almási azzal a megbízással lépett be a szerkesztőségbe, hogy segítsen a Lukács-tanítványokat a laphoz kapcsolni. Szakmai végzettsége alapján a Lukács-tanítványok közé számít, s írásaiban (pl. *A valóság látszata* c. munkájában) saját maga utal ’tanítványi’ mivoltára.” E véleményt erősíti meg 1970-es, a folyóiratról szóló hivatalos jelentésében is: „A lap szerkesztési konstrukcióját az MSZMP Kulturális és Tudományos Osztálya 1967 májusában felülvizsgálta [...] szervezeti lépéseket foganatosított. Ekkor lépett be (1967 decemberében) Almási Miklós a szerkesztőségbe. A szerkesztőbizottságot ugyanakkor 6 tagúvá szűkítették.”¹⁴

A szerkesztő és a szűkebb munkatársi kör koncepcióját magas színvonalon, közérthetően, a nem dogmatikus-vulgáris marxista szemléletet érvényesítve, kiváló szerzőgárdá-

¹² Lásd uo.: Diószegi András feljegyzései a Kritika történetéről, MTA ITI Archívum, A Kritika dokumentumai.

¹³ Béládi Miklós hagyatéka, PIM Kézirattár; A Kritika dokumentumai, MTA ITI Archívum, 1967.

¹⁴ Béládi Miklós hagyatéka, PIM Kézirattár; A Kritika dokumentumai, MTA ITI Archívum, 1967; Jelentés a Kritika 1969–70-es évfolyamáról, 1970, 2, A Kritika dokumentumai, 1970, MTA ITI Archívum.

val valósította meg a tudományos nyilvánosságban és kritikai életben meghatározó, kezdeményező szerepet betöltő folyóirat. Csaknem egy évtizedes fennállása egybeesett alapító intézményének, az MTA Irodalomtudományi Intézetének egyik legtermékenyebb, alapvető kézikönyveket és forrásmunkákat létrehozó, felívelő szakaszával, s a modern irodalomtudomány kialakulásával, valamint az irodalmi élet konszolidációjával, gazdagodásával. E lap ismerete nélkül az elmúlt évtizedek irodalomtörténete, intézménytörténete nem írható meg, működése az egész korszak szellemi életére, a kultúra irányítására vonatkozóan is például szolgálhat. Fennállásának tíz esztendeje alatt 449 különböző szerző tisztelte meg különböző tanulmányával, vitairatával, versével, fotójával vagy éppen grafikájával.

A fennmaradt dokumentumok szerint a szerkesztőség működését a kezdetektől fogva nehezítették nemcsak az igen szűkös anyagi helyzet, hanem a gyanakvó politikai légkör és a kulturális irányítás ideológiai alapon meghozott döntései.

„Az ’ártó’ hangok különbözőek voltak – írta Diószegi András a hetvenes évek végén. – Hallatszott, hogy sokan úgy vélik, nincs erőnk megindulni, nincs kire támaszkodni és nincs miről írni. Ilyesmi minden induló vállalkozás körül hallatszani szokott, jól emlékeztem, hogy a másfél-két évig szerveződő Új Írást is körülvette hasonló ’légkör’. Ennél meglepőbb (s mint kiderült: veszélyesebb) hang volt az, amely az új lap ’erkölcsi jogoságát’ vitatta. Időközben megszűnt az Irodalomtörténet, s köztudomású lett, hogy az általa használt papírmennyiséget kapjuk meg. Szerencsétlen (s politikailag hibás) ötlet volt ez, nyilván magát a megszüntetést ezzel akarták elfogadhatóvá tenni (gondolom, főként a pártközpont, de talán szakmabéli tanácsadók is). Az eredménye: ellenségünk lett Bóka László,¹⁵ akivel különben én személyileg mindaddig jó viszonyban voltam [...], de ránk haragítottuk a vidéki tanárságot is, amely megfosztva érezte magát a publikációs lehetőségtől, közte olyan tekintélyes és sértődésre hajlamos egyéniséget, mint Barta János debreceni professzor. Ennél is veszedelmesebb volt – bár megfogni ekkor még alig lehetett – az a suttogás, hogy az intézet csak egy klikk számára fogja biztosítani a megjelenés lehetőségét, jobb volna a lapot meg sem indítani, vagy másokra bízni a szerkesztést.”¹⁶

A Kritika azonban egyre népszerűbbé vált olvasók és szerzők közt egyaránt. Ezt igazolja, hogy míg az első teljes évben összesen 179 szerző munkája kapott helyet, az évről évre csökkenő terjedelem ellenére a záró évfolyamban 208-an jutottak megjelenéshez. Persze a fogadtatás sokszínű megnyilvánulásait mind lehetetlen érzékeltetni, de hadd álljon itt szöveghű közlésben a Diószegi András által megőrzött, a folyóirathoz 1963 októberében, az első szám megjelenése után beküldött egyetlen névtelen levélből néhány sor:

„Tisztelt Szerkesztőség! Hosszas megfontolás után írok levelet, az önök KRITIKA kiadása kényszerített. Már az első Számban sok VÉLETLENSÉG bele esik. Pl. csak 16ik oldalik folytatik a 49 oldalal, hogy megvigasztodjon az olvasó 33 oldal és 48 oldalt melékélik. TÁJÉKOZÓDÁST kétszer adják. Azt mondják ők [...]. Egy biztos nem ko-

¹⁵ Ezt igazolja, hogy ő maga egyetlen cikket sem jelentetett meg a tíz év alatt, bár *róla szóló* cikket hármat is közöltek.

¹⁶ Diószegi András, Feljegyzések a Kritika történetéről, A Kritika dokumentumai, MTA ITI Archívum.

molyan fogják saját munkájukat – KRITIKÁT. Van a lapban ugynevelt rovat: NYITOTT KÉRDÉSEK. Inkább zárt kérdések. Az első ÚJ ÍRÁSBAN megjelent írást kritizál. Természetes az irodalomhoz 'FÜFAJHOZ' csak szakértő érhet. Szerintem sok egyszerű ember – párttag – dolgozó ember az akik nem ismeri de átélte a multat, figyelemmel kíséri az irodalmat, hasonló kiadásokat. szomoruan álapítja meg, hogy irok és ujságírok többsége nem vesz magának fáradságot ismerje és tudja a magyar dolgozó nép harcát – legalább 55–60 évet. Ezt helyzetet kihasználják egyes ugynevezett 'írók'. Azt írják, amit akarnak. Már Petőfi Sándor halhatatlan kötőnk már mult században írta: – Itt a szelemi élet nem kér abrakot. KRITIKA hiányában egyesek azt irnak amit akarnak – szerkesztőség fizett. [Aláírás]: Egy 1918 párttag.”

A rovatok száma és terjedelme a lap tíz éve alatt folyamatosan változott, többnyire csökkent. Az induló évfolyamban 13-féle szerepelt, tág teret adva tanulmányoknak, szépirodalmi műveknek és a külföldi irodalmakra való kitekintéseknek, de színvonalas *Állás-foglalás* és *Vitaforum–Felelet*-rovattal is rendelkezett. 1968-ban azonban jelentősen, 50 gépelt oldallal csökkentették a lap amúgy is szűkös terjedelmét. „Hátráltató tényező viszont a tárgyi feltételek egy részének szűkössége: a mindössze 4 nyomdai íves terjedelem (szemben a Kortárs, az Új Írás 10, a Valóság 8, s a vidéki havi folyóiratok 6–8 nyomdai ívével!), továbbá mindössze 10 ezer forintos honorárium-keret (amiért a Valóság, Kortárs 1800–2000 Ft-ot képes fizetni, a Kritika csak 1000–1200 Ft-ot).”¹⁷ Az 1971-es utolsó, összevont számban már csak 6 rovat található, kimaradtak a *Szépirodalom*, a *Hagyomány*, *Dokumentum* vagy a tudományos tájékozódás rovatai (*Tudomány* és *Tájékozódás*), terjedelme pedig szó szerint összevont lett: a 11. szám 1–60-ig tart, innen pedig a lapszámozás újrakezdődik, és tart 1–128-ig. A szerkesztők (főleg Diószegi és Béládi) jóvoltából azonban már ügyis mindegy-alapon remek „zárószámot” készítettek, a lehető legjobban igyekezve kihasználni a lecsökkentett terjedelmet.

A folyóirat hasábjain az élő irodalom kérdéseit vizsgáló összefoglaló tanulmányok, új összefüggéseket feltáró irodalomtörténeti vizsgálódások, irodalomelméleti problémák, az irodalomtudomány új elemző módszerei (pl. strukturális elemzés), műfajelmélet, a nemzetközi irodalomtudomány új kérdésfeltevéseit mérlegelő-elemző írások mellett szó esett a filozófia, irodalomszociológia, történettudomány fontos, tisztázandó kérdéseiről. A Kritika jó néhány nevezetes vitát is kezdeményezett és ráirányította a figyelmet más folyóiratokban és fórumokon folyó eszmecserékre is. Az új képzőművészeti törekvésekről szóló beszámolók, az igen eredményes magyar filmiskola sajátosságait taglaló tanulmányok mellett a tévéről, neves és kezdő írók pályájáról készített eszmecserék, kerekasztal-beszélgetések is szerepeltek, s jelen voltak a világirodalomban tapasztalt új jelenségek, a külföldi magyar irodalomról szóló jelzések is. Jelentős volt *Dokumentum* rovata, a *Szemle* rovat pedig rendszeresen figyelemmel kísérte a legfontosabb irodalomtudományi, társadalomtudományi, szépirodalmi műveket és folyóiratszámokat. Összegző, elemző és polemikus írásai mindig értékjelölő, orientáló és tájékoztató jellegűek voltak.

¹⁷ Jelentés a Kritika 1969–70-es évfolyamáról, 1970, 3, A Kritika dokumentumai, 1970, MTA ITI Archivum.

A viták, cikkek és tanulmányok az irodalom és irodalomtudomány szinte minden fontosabb témáját érintették, s volt néhány, amely végigkíserte tízéves működését is. Ilyenek voltak a főbb műfajokról, az irodalomtörténeti kézikönyvről, illetve téziseiről, valamint az irodalmi stílusokról és irányzatokról szólók. De nagy visszhangot kiváltó vitatéma volt a „realizmus-vita” is 1963–64-ben, melyet a felelős szerkesztő egy 1971-es hivatalos beszámolóban így foglalt össze: „A provincializmusról szóló vita voltaképpen a realizmus-vita, pontosabban a Lukács György-felállította nagyrealizmus-elmélet konkrét vetülete. Lukács a 'Magyar irodalom – világirodalom' című interjújában a világirodalmiság által felállított kritériumai szerint elmarasztalja a magyar irodalom jelentős hagyományait [...]. E vita elágazása az a polémia, amely Sőtér István és Fehér Ferenc közt 'A nemzeti nevelésről' zajlott le”;¹⁸ 1964-ben zajlott a Kassák-vita, a Magyar Klasszikusoké 1965-ben, a Csontváry-elemzések vitája 1963-ban; hozzászólások sora jelent meg a „nemzeti kérdés” vitájáról, a „nemzettudat”-ról, Jancsó Miklós *Fényes szelek*jéről 1969-ben, a strukturalizmusról pedig egy, a realizmuséhoz hasonló nagy vitasorozat 1969–70-ben.

A felelős szerkesztőnek és munkatársának, Béládi Miklósnak köszönhetően a folyóirat szerzői között ott látjuk a kritikusok kortárs-nemzedékéből többek közt Martinkó Andrást, Klaniczay Tibort, Lukácsy Sándort, Sőtér Istvánt, Kiss Ferencet, Czine Mihályt, Bodnár Györgyöt, Fekete Sándort és Csetri Lajost, a kortárs esztétákat és művészettörténészeket, mint Miklós Pált, Almási Miklóst, Hermann Istvánt, Hankiss Elemért, Németh Lajost, de az írók és költők közül is sokakat, mint Illyés Gyula, Kassák Lajos, Mészöly Miklós, Kolozsvári Grandpierre Emil, Mészöly Dezső, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor és Simon István. Megjelentek a filozófus-iskolák tagjai, ha csak egy-két közlés erejéig is – mint Lukács György és tanítványai: Heller Ágnes, Fehér Ferenc, vagy az induló Bence György, Kis János és Kenedi János. Lehetőséget biztosított neves irodalomtörténészek publikációinak, s egy új, értékes kritikusnemzedék felnevelésében is eredményeket ért el: „Folytattuk a kezdő, fiatal kritikusok bekapcsolását a lap munkájába, az esztendő során több, először publikáló egyetemi hallgatót, középiskolai tanárt – fővárosiakat és vidékieket egyaránt – szólaltattunk meg” – írta Béládi Miklós a lap 1970. évi beszámolójában.¹⁹

A Kritika nyitott szelleme, újdonságai és vitái sokszor váltottak ki értetlenséget és megbotránkozást a párt felső vezetésében, s a konfliktusok végül a „régikritika” 100. számának megjelenése után a folyóirat teljes felszámolásához vezettek. Kötelező volt a szerkesztőknek évente körülbelül négy, tíz-tizenkét oldalnál nem rövidebb, inkább sokszor terjedelmesebb jelentést írni a lap helyzetéről és tevékenységéről, így tíz év alatt körülbelül negyven összefoglaló készült, melyeket minden alkalommal értekezleteken „értékeltek” mind a szerkesztőségben, mind pedig a pártközpont AgitProp Osztályán. Az MSZMP elméleti folyóirata, a Társadalmi Szemle két alkalommal is hosszú cikkben „foglalkozott” a Kritikával: először 1965-ben Kispéter András,²⁰ másodszor pedig Ko-

¹⁸ Diószegi András, A lapban folyó elméleti és kritikai munka tartalmi problémái, A Kritika dokumentumai, 1970, MTA ITI Archivum.

¹⁹ MTA ITI Archivum, A Kritika dokumentumai, Jelentések, beszámolók és felmérések, 1970.

²⁰ A Kritika című folyóiratról, Társadalmi Szemle, 1965, 6. szám, 79–89.

vács Kálmán, a szerkesztőbizottság egykori tagja²¹ szigorú hangvételű írásában, melyben röviden áttekintette a folyóirat addigi működését, megállapítva, hogy egy „nemleges” kép már biztos: a Kritika nem vált irodalomtörténeti, főleg nem magyar irodalomtörténeti orgánummá. Cikkében hiányolta a „fokozottabb pártosságot”, s hogy „a polgári vizsgálóti eljárásokat az eddiginél hatékonyabban alá kell vetni a marxista kritikai módszernek.” Az *Állásfoglalás*-rovattól például azt kérte számon, hogy nem tett eleget a fenti követelménynek, cikkeit „nem követte szópárbaj”, valamint, hogy „Nem ugratta ki önálló vitatémává a szerkesztés a nemzet, hazafiság, dezillúzió kérdéscsoportját”, a műbírálatok rovatáról pedig azt jegyezte meg, hogy az „sem mentes kritikai életünk általános hibáitól: a műfaji szegényességtől, az esetlegességtől, a kritikusi bázis szűkösségtől, az ítélezés lanygulásától, a leíró, deskriptív recenziók megszorodásától. A némileg elméleti irányba tolódott lapnak nincs igazi léggömb.”

Az ellenérzést kiváltó tanulmányok sora rögtön az első számban megindult. Itt látott napvilágot Klaniczay Tibor *Nézeteltérések a „nemzeti jelleg” körül*²² című tanulmánya, amely a korábban a más lapokban megindult „nacionalista-vita”-hoz hozzászóló, Kortársba írt cikkét egészítette ki. Ebben azt fejtegette, hogy a nemzeti sajátosságok megőrzése nem ellentétes a szocialista nemzeti egységgel: „A nemzeti jelleg és a szocialista nemzeti egység nem szembenálló, éppenséggel egymást kiegészítő eszmék – írja –, a nemzeti jelleg ellen küzdeni, a nemzeti jelleg létezését kárhoztatni, annak eltörlésére tudatosan törekedni, nemcsak értelmetlen, de káros jelenség, mivel vagy magát a nemzetet is tagadja, vagy pedig a kultúrát, irodalmat akarja a még sokáig létező nemzettől elszakítani, azzal szembeállítani.” Klaniczay másik tanulmánya (mely az előbbinek elméleti kiegészítéseként is felfogható), a *Sodrásban*²³ című eltér szerzőjének szűkebben vett kutatási témáitól, mert tárgya egy akkor készült, feltűnést és sikert hozó film: Gaál István és Sára Sándor alkotása. A film nemcsak szakmai feltűnést kelt, hanem az a szemléletmód, amellyel a korabeli ifjúságot ábrázolta, kiváltja a kulturális pártirányítás rosszallását is. Klaniczay írásában lelkesen elemzi a film újszerű mondanivalóját, stílusát, modern formanyelvét: „...az egész mű át van itatva sajátosan magyar elemekkel. Pedig a film alkotói nem a hagyományosan nemzeti, népi, magyar vonatkozások kultuszára törekedtek... A múlt és jelen találkozását, szimbiózist ábrázoló *Sodrásban* nem a múlton mereng, hanem a jövő pártosát hangsúlyozza képeivel. Meglátja, értékeli a régiben is a szépet, az emberit, de magától értetődő természetességgel fogadja el a születő, épülő, diadalmaskodó újat.”

Az 1965. októberi számban megjelent Lekli Béla történész tanulmánya *Szimonov és Nagibin, Újra a háborúról*²⁴ címmel. A kritikus, aki egyébként jó közepesnek ítélte a szerzők műveit, fontosnak tartotta megjegyezni: „Kiderült az is – bár ezt Szimonov Pantyelejeve már nem tudatosítja –, hogy a szovjet emberek többsége még nem nötte ki a félfeudális, félkapitalista vonásokat, nem jutott el a szocialista tudatig. A demagógiával

²¹ 1963–64.

²² Kritika, 1963, 1. sz., 17.

²³ Kritika, 1964, 7. sz., 3.

²⁴ 1965, 10. sz., 50–52.

megtévesztett munkás-paraszt tömegeket többnyire ösztönösség, a kispolgári, értelmiségi rétegeket pedig önállótlanág és gyáva felelőtlenység jellemezte. Az eredmény: óriási veszteségek.” Bemutatja, hogy a szerzők hogyan bírálták a „személyi kultusz-szülte ... hazug, álromantikus, féligazságokat adó” szovjet társadalmat, s „Jelentős felfedezésük, hogy a szovjet rendszer igen súlyos fejlődési nehézségeit, hibáit már a háború kíméletlen gyakorlata a felszínre hozta.”

Ezért a közlésért 1966-ban az MSZMP Budapesti Igazgatósága pártfegyelmiiben részesítette a felelős szerkesztőt. Az MSZMP Budapesti Igazgatóságától Bíró Mihályné „elvtársi üdvözléssel” küldött értesítést: „A Budapesti Párt-Végrehajtó Bizottság 1966. november 17-én foglalkozott ügyével és *megrovás büntetésben részesítette.*” Az esetet követő, kötelezően elkészített 1966-os éves beszámolóba a következő passzust is be kellett venni (Szerkesztői följegyzés a Kritika című folyóirat 1965–66-os évfolyamának munkájáról és az 1966. évi II. félévi tervéről²⁵): „Ugyanezen időszakban bizonyos zavarodottság, bizonytalanság jelei is mutatkoznak egyes értelmiségi rétegekben. Érezhető az imperialista ideológia ’fellazítási’ taktikájának hatása. A belső nehézségek, a gazdasági mechanizmus átalakításával összefüggő intézkedések szintén okoznak elkedvetlenedést, feszültséget. Mindez bizonyos mértékig az alkotó munkában is érezhető, pl. az irodalmi fejlődés dinamizmusa meglassul, helyenként az eszmei színvonal csökkenéséről, dekadens, epigon, giccses jelenségek szaporodásáról beszélhetünk.”

Az ügynek büntetőjogi következményei is lettek, melyek a Legfőbb Ügyészség is eljuttattak. Az Intézet Archívumában fennmaradt néhány, a felelős szerkesztőre vonatkozó, ezzel kapcsolatos dokumentum. A Legfőbb Ügyészség Politikai Osztálya B.15.006/1966. számú határozatában ezt közölte: „Határozat. Az izgatás miatt Lekli Béla és társa ellen indított bűnügyben Diószegi András [...] tudományos kutató foglalkozású [...] terhelt tekintetében lefolytatott nyomozást a Be. 160. §-a alapján figyelmeztetésben részesítem. [...] Diószegi András 1965 nyarán megbízta Lekli Béla egyetemi tanársegédet, hogy Szimonov: *Külön tudósítónk jelenti* és Nagibin: *Pavlik* című Magyarországon megjelent könyvéről írjon kritikát. [...] A recenzióban szereplő megállapítások egy része alkalmas a Szovjetunió és a szovjet nép politikai arculatának valótlan, egyszersmind sértő értelmezésére. Alkalmas arra, hogy a recenziót elolvasóban a szovjet nép iránt gyűlöletet keltsen. [...] Diószegi András terhelt [...] ilyen tartalma ellenére intézkedett aziránt, hogy a recenzió az általa szerkesztett folyóiratban megjelenjen. Terheltnek ez a magatartása a BtK. 127. § (1) bek. b.) pontjába ütköző és a (2) bek. a.) pontja szerint minősülő sajtó útján elkövetett izgatás megállapítására alkalmas. [...] Diószegi András terhelt büntetlen előéletű, eddig becsületes életmódot folytató személy, aki a kulturális életben jelentős feladatok elvégzését vállalja magára. Bár az elkövetett cselekmény tárgyi súlya jelentős, a felhozott körülményekre figyelemmel remélhető, hogy a terhelt vonatkozásában ez az intézkedés is elegendő ahhoz, hogy a terheltet a jövőben mindenféle bűncselekmény elkövetésétől visszatartsa...”²⁶

²⁵ Sokszorosított anyag, MTA ITI Archívum, A Kritika dokumentumai.

²⁶ A Kritika dokumentumai, Levelezés, 1966, MTA ITI Archívum.

A Kritika munkatársai azonban az elkövetkező időkben is ragaszkodtak a kitűzött szakmai mércéhez, s ez szükségszerűen vezetett a kisebb vagy nagyobb, nyílt vagy kevésbé nyílt politikai támadások folytatódásához is.

Az 1967-es szerkesztőségi beszámoló megállapítja, hogy „Kimondva-kimondatlanul a legtöbb bíráló talán éppen kritikai rovatunkat illette. Nem alap nélkül persze. [...] éppen a konkrét értéktételekben még olyan egyetértés sem jött létre irodalmi életünkben, mint elméleti kérdésekben. Ennek ellenére azt lehet állítani, hogy Dérytől Vas Istvánig, Moldova Györgytől Orbán Ottóig a rovat igyekezett reagálni a lényeges és kevésbé lényeges jelenségekre egyaránt. Még az az állítás is megkockáztatható, hogy az egyes recenziók általában magas színvonalúak voltak, együttesükből azonban [...] hiányzott a világos koncepció. [...] Összegezve: a szerkesztőség tudatában van a vállalt feladatoknak, s szeretnők remélni, hogy a feladatokat, az eredményeket és hibákat, a félmegoldásokat is látja. Szeretnénk az előbbieknél örülni, az utóbbiakból tanulni. Ehhez azonban több, nem is elsősorban anyagi, hanem erkölcsi támogatásra lenne szükségünk, annak a megkövesedett előítéletrendszernek a feladására, amely irodalmi és tudományos életünk sajátos alakulásának eredményeképpen fejlődött ki, s amelynek torzító közegében eredményeink visszhangtalanok maradtak, s hibáink országos problémákká nőttek. Programbeli és szervezeti megújulásunk a felé mutathat, s remélhető, hogy a következő évfolyam már ebben a tekintetben is eredményeket hoz.”²⁷

1967-ben Diószegi András május elejétől két hónapot tanulmányúton Moszkvában töltött, s hazaérkezése után megbetegedett. Több hónapig súlyos állapotban kórházban ápolták, ezért távollétében gyakorlatilag csaknem egész évben főleg Béládi Miklós végezte a legfontosabb felelős szerkesztői gyakorlati feladatokat. Ez idő alatt a folyóirat munkáját három alkalommal is kénytelenek voltak pártközponti „pártaktíván” megvitatni: április 8-án az Írószövetség pártcsoportjában,²⁸ május 2-án, valamint július 3-án.²⁹ Közben Tóth Dezső a Népszabadság április 16-i számában egész oldalas cikkben fejtette ki nézeteit.³⁰ Ebben a Valóságot példaként állítja a mi Kritikánk elé, és folyóiratunkat elmarasztalja, mint „Kritikai életünk torz jelenségé”-t, s felteszi a kérdést, hogy a szerkesztők milyen alapon tekintik meghatározó értéknek Csontváry művészetét, a *Godot-ra várva* című színművet, vagy a Kassák- és Weöres-műveket. Heves támadást intéz az úgynevezett „izmusok”, illetve az avantgárd mint „polgári irányzat” ellen: „Ez az álláspont megfelelkezni látszik arról, hogy ezek az izmusok mennyi dekadens, arisztokratikus, művészetellenes vagy éppen szélhámos produkciókkal kompromittálták magukat a

²⁷ Jelentés a Kritika 1967-es évfolyamáról, uo.

²⁸ „Itt ismét szóba került a Kritika is, a többi között Gerő János támadta a Soós Zoltánról szóló recenzió és 'egyebek' miatt.” Béládi Miklós hagyatéka, PIM Kézirattár.

²⁹ Ez utóbbi ülés jegyzőkönyve megörökítette többek közt Aczél György hozzászólását is: „[a] feltárt jelenségek még konkrétabban jelentkeztek – pl. Béládi visszautasította a Klaniczayt bíráló megfelelő cikket [...] Olyan irány kezd kialakulni – főleg az Intézetben és a Kritika c. lapnál –, hogy félni kell a konformizmus vádjától, hogy a realizmus melletti kiállást dogmatizmusnak bélyegzik meg. Mi a szocialista realizmus elkötelezett hívei vagyunk...” MOL, 286/36/3.

³⁰ *A kritika felelősségéről*, Népszabadság, 1967. ápr. 16., Vasárnapi Melléklet.

közönség előtt...” Konklúziója: „Nem a termékletlen és öncélú fegyvertisztogatás, hanem a fegyverforgatás, a szüntelenül alkalmazott marxizmus nevében emelünk szót!”

Ezt követte a május 2-i pártértekezlet, melyről Béládi Miklós Diószegi Andrásához írt fennmaradt levele számol be: „az aktíva után kialakult helyzet kellemetlen, aggasztó, sőt súlyos... Szabolcsi ekkor közölte, hogy szerinte a cikket azonnal ki kell venni a nyomdában levő számból,³¹ [...] és helyébe Fenyő István: *Gyönyörű sors* (!) című Salamon Ernőről szóló írását tegye. [...] A cikk kivételével egy időben Szabolcsi fogalmazott néhány sort, s ez meg is jelent a dupla számban³² arról, hogy Tóth Dezső cikkének bennünket érintő problémáira folyóiratunkban még visszatérünk.³³ [...] A Te távollétedben Wébert mégiscsak szerkesztőnek kellett tekintenünk, nem is szólva Szabolcsi különleges státuszáról. A májusi Magyar Ifjúságban Simon Gy. Ferenc tollából jelent meg egy minősíthetetlen hangú, durva, szektás támadás Illés Laci Soós Zoltán-cikke ellen. [...] A figyelem középpontjában jelenleg a kritikai rovatunk áll. Éppen ezért igen gondosan, sokszor megfontolva és mindent mérlegre téve próbáltuk a hetes szám kritikai rovatát is összeállítani. Ez végül is így fest: a *Tízezer nap*-ról Almási Miklós; Simon István *Szülő és gesztenye* c. kötetéről Pomogáts Béla, Rényi Péterről Vajda Gy. Mihály. Ezek a vezető kritikák.”³⁴ A történethez tartozik még, hogy Szabolcsi Miklós 1967. május 12-én levelet írt Diószeginek, amelyben utólagos beleegyezését kéri a tanulmány kihagyásáért, és megígéri, hogy később azt közzéteszik: „Kedves András! Azóta a délután óta, amikor, kissé viharos körülmények között, utoljára láttuk egymást az emlékezetes aktíván, remélem már pihentél is valamit, nyugodtabban és távolabbról szemléled az eseményeket. [...] Egy dologban azonban szeretném segítségedet, illetőleg utólagos jóváhagyásodat kapni. Az aktíva utáni helyzetben úgy láttam, hogy a Kritika legutóbbi számába oly nagy gondal írott cikked közlését egy kissé el kellene halasztanunk. Megbeszéltem az ügyet magamon kívül Köpeczi Bélával is, mint ebben a kérdésben legrutinosabbal, és neki is az volt a véleménye, hogy ez így helyes. Így tehát azt a megoldást választottam, hogy egy néhány sorban utaltunk Tóth Dezső cikkére és egyúttal bejelentettük, hogy a következő számban részletesebben visszatérünk az ügyre. Te is ismered A. Gy. reakcióját a felka-

³¹ Sajnos a kihagyott tanulmány nem maradt fenn.

³² *Szövegelemzés és történetiség*, Kritika, 1967, 5–6. sz., 55. – A májusi és júniusi számok összevontan jelentek meg végül.

³³ A fent hivatkozott Szabolcsi-szöveg „A szerkesztőség” aláírással jelent meg: „Folyóiratunk ez évi 3. számában cikkeket közöltünk 1966 magyar irodalmáról. Nemcsak az elmúlt év termésének számbavételét tartottuk feladatunknak, hanem az élő irodalom összefüggéseit és folyamatait elemezve, igyekeztünk hozzájárulni a magyar szocialista irodalom értékrendjének pontosabb meghatározásához is. Cikkeink egyik-másik megállapítása körül vita kerekedett. Így például a Népszabadság 1967. IV. 16-i számában Tóth Dezső *A kritika felelőssége* c. cikkében vitatta a regényről szóló tanulmányunk néhány észrevételét, amely Mészöly Miklós *Az atléta halála* és Hernádi Gyula *Folyosók* című művére vonatkozott. Rámutatott némely, az értékelés alapelveiben, valamint az értékrend körvonalazásában mutatkozó problémára. Mivel a cikk reális, további megvitatást kívánó kérdéseket érint, és az említett művek megítélése a magyar irodalom egészének értékelésével, valamint a szocialista és nem szocialista tendenciák meghatározásának kérdésével függ össze, szükségesnek tartjuk e probléma alaposabb megvilágítását. Ezért folyóiratunk a közeljövőben elemző tanulmányban fog ezekre a kérdésekre visszatérni.”

³⁴ Béládi Miklós levele Diószegi Andrásnak, 1967. máj. 3., Béládi Miklós hagyatéka, PIM Kézírtattár.

vart szenvedélyekre; cikked pedig, nagyon udvariasan és okosan, de fenntartja a lap álláspontját, – ez éppen most félreértést szülne, – egy-két hónap³⁵ után pedig már könnyebb lesz kifejtetni az érveket.” Ezzel szemben a tény az, hogy az 1967. évi 5–6. szám után Diószegi-tanulmány legközelebb csak 1968 szeptemberében jelent meg.

A következő nézeteltérés – amely a „Lekli-ügy” mellett szintén jelentősen befolyásolta a Kritika későbbi sorsát – egy főiskolai tanár cikke körül alakult ki, aki 1967. március 26-án elküldte a realizmus-vitához való hozzászólását Nyíró Lajosnak. A tanulmányt azonban „hangja és színvonala miatt” sem Béládi, sem Nyíró nem javasolta közlésre, ami miatt a szerző ingerülten reklamált. Weber Antal a szerzőnek a szerkesztőség nevében írt levelében így fogalmazott:

„Az Intézet vezetőségével egyetértésben az ez év júniusában zajlott vita anyagát folyóiratunkban közölni szeretné. Érthetően: nem tudjuk teljes terjedelmében. Cikkedet mind szerkesztőségünk tagjai, mind az Intézet vezetői áttanulmányozták. Ennek alapján próbáltunk némi rövidítést eszközölni. Többnyire oly módon, hogy az azonos gondolat motiválását szolgáló példaanyagból hagyunk el egyet-mást. Néhány félreértést is igyekeztünk kiküszöbölni. Nyíró említett cikkében (kézirated 3. oldalán) egyfajta realizmus-koncepciót tart időszerűtlennek, s nem a realizmus problémáit. Klaniczay (5. old.) nem állítja, hogy a módszer kérdése századunk húszas évei előtt ismeretlen volt. Pusztán a marxista irodalomtudományban való felbukkanásra utal. Általában véve arra törekedtünk, hogy Klaniczay nevének emlegetését megritkítsuk, ő ugyanis huzamos időn keresztül külföldön fog tartózkodni,³⁶ s ez a polémiában való részvétel szempontjából hátrány számára. Nem is szólva arról, hogy a vitában elsősorban elvekkel s nem személyekkel harcolunk. Ezzel a gondolattal az Intézet vezetői – s őszintén reméljük, Te is – egyetértenek. Az Ernst Fischerre történő utalás (10. old.) helyénvaló, de a vele foglalkozó bekezdést (11. old.), miután e helyütt mellékes, a rövideg kedvéért elhagytuk. Ezen kívül (néhány helyen) ismétlődő gondolatok és egyes megfogalmazások esetében az előbbiekhöz hasonló módon jártunk el. Tudjuk, hogy a rövidítés kényszerű megoldás, ám a vita többi szereplőjétől is ezt kell kérnünk, a közeli közlés reményében. Abban a reményben, hogy a kéziratot gyorsan megkapjuk, üdvözlő Weber Antal.”³⁷

A történetről Béládi később Kovács Kálmánnak írott levelében így számol be:³⁸ „Néhány nappal később levelet kaptam Aczél Györgytől – írja –, és meglehetősen ironikus hangnemben megrótt engem, illetve a szerkesztőséget, amiért elutasítottuk. A legszembetűnőbb dolog ezután következett: Az Intézet június 19-én vitát rendezett Sótérnek a Kritikában megjelent tanulmánya alapján. Két hozzászólás hangzott el, majd Földényi emelkedett szólásra. Egy gépelt szöveget olvasott fel, amely részben hasonlított a visszaautasított tanulmányhoz. Ez alkalommal nemcsak Klaniczayt, hanem Sótért oktatta ki esztéti-

³⁵ Ide kézzel írva a következő van beszúrva utólag: „(tehát a 7. számban)”.

³⁶ A párizsi Sorbonne-on tanított.

³⁷ Weber Antalnak, a Kritika társszerkesztőjének levele, MTA ITI Archívum, A Kritika dokumentumai, Levelezés, 1967.

³⁸ Béládi Miklós levele Kovács Kálmánhoz, 1967. júl. 10., MTA ITI Archívum, A Kritika dokumentumai, Levelezés, 1967.

kából, ill. irodalomelméletből. Az igazi meglepetés az volt, hogy Sötér a válaszában Földényi hozzászólását jónak, komolynak tartotta. [A szerző később az előadás és a cikk összevonásából egy dolgozatot készített,] [...] amelyet állítólag közölni is fogunk. Nyilván a vita szabadsága és színvonala érdekében...³⁹

A folyóirattal kapcsolatos ellenérzések a május 2-án megtartott pártközponti „aktíván” nyíltan is megfogalmazódtak, ahol maga Aczél bírálta egyoldalúsága miatt. Az egy hónappal később, június 14-én megtartott intézeti pártértekezlet, melyen a XI. kerületi pártbizottság képviselője is részt vett, megállapította: „A Kritikában előfordult néhány nagyon komoly hiba. Elsősorban Lekli Béla cikkének leadása volt ilyen, ez közéleti vonatkozásban többet ártott az Intézetnek, mint amennyit a hatkötetes kézikönyv létrehozása használt. A kézikönyv létrehozása nagyon nehéz volt, – a Lekli-cikket le nem adni igen könnyű lett volna. [...] A Kritika és az Elméleti Osztály elleni közös vádpont: hogy nem vonjuk be az ’ellenpartnert’ a munkánkba, [...] monopolhelyzetet, egykézrendszerrel vezettünk be a kiadványok, folyóiratok szerkesztésében, s e fórumok revizionista nézetek szolgálatában állnak.”⁴⁰

A következő évben a 3. számtól kezdve lezajlik a nemzettudat-vita Illyés, Fekete Sándor, Kenyeres Zoltán és Fehér Ferenc részvételével, majd megjelenik hat folytatásban *Az író felel*-sorozat, melyet Almási Miklós készített többek közt Lengyel Józseffel, Somlyó Györggyel, Csoóri Sándorral és Nemes Nagy Ágnessel, és megjelenik Fekete Sándor „folyosói szümpozion”-sorozata. 1968 második felében Nagy Péter vezetésével újjászervezik az Irodalomtörténetet, amelyet a Kritika indulásakor főszerkesztők lettek. Szerkesztője Nagy Péter lett, akinek 1968. augusztus 8-i levelében⁴¹ Diószegi gratulál, s egyben tudomásul veszi a Kritika szerkesztőbizottságából való kiválását.

A 68-as augusztus végi csehszlovákiai események hatásaként az 1969-es évfolyam első negyedéve végén született jegyzőkönyvi határozatok⁴² kimondták: „Szükséges, elsősorban az ősz óta lezajlott politikai és kultúrpolitikai tényezők következtében, a lap szeptemberben [1968 szeptemberében] megírt 1969. évi tervét felfrissíteni [...] Elsősorban az alábbi problémák szemszögéből: a. A kritikai rovat újjászervezése, b. A lap folyamatban lévő polémiáinak lezárása, c. A lap tanulmányanyagának, s ezzel kapcsolatban a szeptemberi tervezésben különös hangsúlyt kapó profilkérdéseknek újratárgyalása az elmúlt hónapok tapasztalatainak tükrében.”

Ebben az évben jelent meg *Magyar irodalom – világirodalom* címmel Lukács György és Almási Miklós beszélgetése⁴³ és szintén *Magyar irodalom – világirodalom* címmel Béládi Miklós beszélgetése Illyés Gyulával;⁴⁴ hozzászólások a már említett *Fényes sze-*

³⁹ KLANICZAY Tibor, *Stílus és módszer*, 1967, 3. sz., 29–40; SÖTÉR István, *Az irodalmi irányzatokról*, 1967, 4. sz., 3–17. és 5–6. sz., 26–32; FÖLDÉNYI László, *Ismét a realizmusról: Hozzászólások az Irányzat-módszer-stílus-vitához*, Kritika, 1967, 10. sz., 36–40.

⁴⁰ Jegyzőkönyv az 1967. június 14-én megtartott intézeti pártértekezletről. Béládi Miklós hagyatéka, PIM Kézirattár és MTA ITI Archivum.

⁴¹ MTA ITI Archivuma, A Kritika dokumentumai, Levelezés, 1968.

⁴² 1969. május 5., Szerkesztőségi értekezlet jegyzőkönyve, Béládi Miklós hagyatéka, PIM Kézirattár.

⁴³ 1969, 5. sz., 5–15.

⁴⁴ 1969, 7. sz., 14–25.

lek-vitához, és itt jelent meg először Mészöly Miklós *Naplójegyzetek* című írása is *Az író felel-rovatban*.⁴⁵ 1970-ben tartottak egy ülősszakot 1945 huszonöt éves évfordulójára, melynek anyaga az 1969. évi 4. számban jelent meg,⁴⁶ s az év második felében megindult a strukturalizmus-vita, amely még a következő év őszéig tartott.⁴⁷

Az utolsó, 1971-es évfolyam gazdag termésében megtaláljuk Béládi Miklós új sorozatát, *A költő felelt*, melynek témája Illyés Gyula 45 utáni lírája, valamint Mészöly-portréját: *Jelentés egy íróról: Arcképvázlat Mészöly Miklósról*. Ekkor jelenik meg Klaniczay *Az irodalmi korszak fogalma*, Kolozsvári Grandpierre Emil *Irodalom és irodalomtudomány*⁴⁸ és Hankiss Elemér *Milyen verseket írnak majd 2000-ben* című írása. Nemzetközi konferencia anyagát közlik a 8. számban, melynek témája a regény, s egyre több, a pályájuk elején lévő fiatal kritikus jelenik meg, mint Erdődy Edit, Pór Péter, Kenyeres Zoltán, Karafiáth Judit, Szörényi László vagy Rozsnyai Bálint.

1971 januárjában Köpeczi Béla, az MTA főtitkárhelyettese megbeszélést folytat Sötér Istvánnal. Ezt követően Sötér összehívta az Intézet vezetőségét és beszámolt a tárgyalásról. Az eredményt Sötér hivatalos levele rögzíti:

„Az Irodalomtudományi Intézet vezetősége, a Köpeczi elvtárrsal folytatott január 29-i megbeszélés nyomán, foglalkozott tüzetesen a Kritika helyzetével és perspektívaival. Az Intézet vezetősége úgy látja, hogy időszerű volna a folyóirat átszervezése az Intézet irodalomelméleti és modern irodalmi szakfolyóiratává, mely továbbra is évi 48 ív terjedelemben, de kéthavonként hat számban jelenne meg, s esetleg a címe is módosulna. Az Intézet e javaslatát az alábbi megfontolások teszik indokoltá: 1. A Kritika az illetékes pártszervek elhatározása nyomán mint egy [...] jelentékeny irodalom- és művelődéspolitikai szerepet betöltő folyóirat jött létre. Ebben a nembn egyetlen az országban [...]. Joggal felmerülhet a kérdés, vajon az Intézet, mint kutatóműhely jelenleg is legilletékesebb intézmény-e egy ilyen típusú, országos szerepet betöltő folyóirat fenntartására? [...] A Kritika létrejöttékor annak papírját és költségvetését az Akadémiai Kiadó, illetve az Akadémia illetékes szervei gazdálkodták ki. Nyilvánvaló, hogy az Akadémiai Kiadó nem mondhat le a rendelkezésre álló keretéről, s ha a Kritika jelenlegi aktuális funkcióját más orgánun venné át, a jelenlegi 48 ív továbbra is megmaradna. A folyóirat tervezett átalakításával ez a 48 ív hasznosítódna a legszerencsésebb formában, lehetőséget nyújtva a Kritikának – esetleg változott címen – irodalomelméleti és modern irodalmi folyóiratként való továbbélésére. Kérem, szíveskedjék a megfelelő lépéseket megtenni ahhoz, hogy a Kritika az 1972. évtől kezdve már a javasolt új profillal jelenhessék meg. Sötér

⁴⁵ 1969, 3. sz., 25–30.

⁴⁶ Dobozi Imre és Marosán György hozzászólása mellett részt vett Lányi Sarolta, Nemes Nagy Ágnes, Kerényi Grácia és Simonffy András.

⁴⁷ A strukturalizmus-vita főbb résztvevői: Hermann István, Sötér István, Kelemen János, Józsa Péter, Hankiss Elemér, Lánicz Sándor.

⁴⁸ E tanulmány közléséről egy feljegyzésében ezt írta Diószegi: „Nem értettem egyet az etikailag (és szakmailag) vitatható K. Grandpierre Emil írása nyomdába adásával, mindaddig, amíg ki nem húzza azt a passzust, amely az intézményes irodalomtudományi kutatást marhaságnak tartja (s példának a nálunk gazdagabb országokat hozza, amelyek ilyesmire nem költenek)”.

István igazgató, 1971. március.”⁴⁹ A történelmi hűséghez az is hozzátartozik, hogy e hivatalos levél eredeti szövege „Beadvány-tervezet”-nek készült az Akadémia Társadalomtudományi Főosztályának címezve, „az 1971. február 5-i megbeszélés elhatározása alapján” alcímmel, és a szerkesztők számára 1–1 példányban, „szíves javításait” kérve.⁵⁰ Béládi és Diószegi néhány soros levélben válaszolt. Béládi szokásos lakonikus stílusában: „Kedves András, a mellékelt följegyzést kaptam Szabolcsi Miklóstól. Továbbítom Neked azzal, hogy mint felelős szerkesztő intézkedj belátásod szerint.”⁵¹ A leköszönő felelős szerkesztő pedig tényszerűen: „Egy megjegyzésem volna csupán. A terjedelmi korlátok valóban gátolták a nagyobb terjedelmű tanulmányok [...] megjelentetését. Viszont a megjelentetett 1–1.2 íves tanulmányok gyűjteményekben is újból megjelentek, s a különféle szaktudományos munkák rendszeresen hivatkoztak rájuk. A Kritikával kapcsolatos szakmai ellenvetések elsősorban a lap korlátozott lehetőségű kritikai tevékenységével voltak kapcsolatosak. 1971. március 10., Diószegi András felelős szerkesztő.”

Ezt támasztja alá az a dokumentum is, amelynek tárgya és címe: „Feljegyzés a Kritika átszervezése s a helyébe alapítandó szakmai jellegű intézeti közlöny ügyében”.⁵² „A Kritika című folyóirat átszervezését illetően az Akadémiai Közlönyben határozat jelent meg (1970. október). Az irodalompolitikát irányító állami (köztük akadémiai) és pártszervek a Művelődési Minisztérium irányítása alatt álló országos jellegű lap alapítását vették kombinációba. Ez a lap lépne a Kritika helyébe. Az Intézet, amennyiben országos kultúrpolitikai érdekről van szó, nem vitatja ezen intézkedés foganatosítását. Meg kell egyúttal állapítanunk, hogy a Kritika fennállásának közel egy évtizede folyamán erős marxista műhelyé fejlődött. Fontos kérdések elméleti és kritikai vizsgálatával segítette a kulturális politikát, s hozzájárult egy szélesebb közvélemény orientálásához. Emellett, nem beszélve mindazon intézeten kívül dolgozó tudósokról és kritikusokról, akiket sikerült megszólaltatnia, fórumává lett az intézet marxista tudósainak, kritikusainak. Nem kételkedünk abban, hogy a létrejövő új elméleti-kritikai folyóirat lehetőséget adna számukra is a megszólaláshoz. Mégsem pótolhatná minden tekintetben a Kritikát, amely az intézetben folyó tudományos műhelymunkának ösztönzője és organizátora is volt. Ezért a Kritika átszervezésével egy időben az intézet igényt tart egy olyan szakmai fórumra, amely pótolhatná az átszervezésével járó hiányt. [...] Az Intézet az átszervezést úgy látja helyesen megoldhatónak, ha a. írásos végrehajtási utasítás születik a Kritika átszervezéséről [...] b. Ezzel egyidejűleg az MTA rendeletben intézkedik a szakmai jellegű műhely-fórum megszüntetéséről...” Vagyis a lap megszüntetése gyakorlatilag már el volt döntve.

Ezt követően az év folyamán csaknem minden második hónapban kellett a szerkesztőknek valamilyen felmérést, feljegyzést, beadvány-tervezetet, ideiglenes tervet vagy leveleket írni a Kritika helyzetéről. Ezek egyike volt az AgitProp Osztály utasítására készült, *A Kritika című folyóirat helyzete* című, amely csaknem 20 gépelt oldalon tárja fel a folyóirattal kapcsolatos gondokat. Garamvölgyi József „A kritika elméleti megalá-

⁴⁹ MTA ITI Archívum, A Kritika dokumentumai, 1971.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

pozottsága, kritikai gyakorlata, a kritika-marxista kritika helyzete, a marxista kritika feladatai ma” kérdésekre kért összegző válaszadást.⁵³ „A lap szerkesztősége nem csatlakozott a mai magyar irodalom egyik vagy másik csoportjához – írta válaszában Diószegi –, hanem az egész mai magyar irodalom progresszív fejlődésének érdekeit törekedett szem előtt tartani. [...] A lap szerkesztőségének alapvetően pozitív törekvései és eredményei ellenére voltak bizonyos konfliktusai magával a kulturális politikai vezetéssel [...]. Az irodalompolitikával való konfliktus magva a lap objektív helyzetéből következett. Feladatul azt kapta, hogy az egész magyar marxista kritika műhelye legyen, [...] csak részben sikerült megoldania az integrálást.”

Szabolcsi Miklós, aki minden számot gondosan ellenőrzött, írásban is közölte fenntartásait:⁵⁴ „Feljegyzés a Kritika 4. sz. korrektúrájáról – 1971. ápr. 6. a.) Politikai aggályom nincs. b.) Etikai aggályom: meddig legyen kénytelen tűrni, hogy egy lap, amelynek jelenleg még a felügyeletével is meg vagyok bízva, mocskos hangon támadjon? Ezúttal a Grandpierre-cikknek a 6. kötetre vonatkozó megjegyzéseiről beszélek, amelynek előzménye a kötetről szóló bírálatok sora, legutoljára pedig Wéber Tóni elmélyült háromsoros elemzése könyvemről? Azt hiszem, a szerénységnek és etikusságnak is vannak határai... Ha a szerkesztőségben nincs annyi tapintat... c.) Nem politikai, de esztétikai szempontból, kritikai vonal szempontjából tele vagyok aggályokkal: – Erdődy Edit Szentkuthy-cikke kritika nélküli, naiv dicséret. Nem helyes csak a nouveau roman-on mérni az 1930-as évek Szentkuthy-ját. – Réz Pál kritikája az *Epepér*ről az egzisztencializmus felé hajlítja a regény értékelését. Én evvel nem értek egyet! – Hankiss tanulmánya ezúttal sem mond sokat. A fenti kérdések csak különvélemények, nem kötelezőek, legfeljebb azért vetném fel, hogy Rézt és Erdődyt egyszerre ne közöljék. d.) Apróság: a 39. hasábról az erdélyi kollegának a disszidált Perneckzy-re vonatkozó hivatkozását húzzátok ki. e.) Az egész: szo-szo. Szabolcsi Miklós.” Az augusztus 30-án megtartott szerkesztőségi értekezleten főleg gyakorlati ügyeket tárgyalnak: „Jelen vannak: Kenyeres Zoltán kivételével az egész szerkesztőség. A napirend előtt Almási Miklós bejelenti, hogy szeptember elejétől bizonytalan időre behívták katonának. Béládi Miklós ugyancsak bejelenti, hogy szeptember 6-tól szeptember 16-ig külföldön tartózkodik (NSZK). [...] A szerkesztőség tudomásul veszi, hogy az októberi szám anyaga augusztus 26-án nyomdába ment.”⁵⁵ Szabolcsi szeptemberi véleményét szintén írásban nyújtotta át: „Diószegi András elvtársnak – Átnéztem a korrektúrárt. Sok vitatható van, természetesen az egyik oldalról Czine, a másik oldalról Bojtár cikkében, de ezek tehetséges, értelmes írások. Nagyobb problémám van az *Égi bárány*ről szóló kritikával. Messze túllövi a filmet. Legalább a 45. oldal abszolút kijelentését (mellé húztam) húzzuk ki, mert biztos nem igaz. Más részről az is vitatható, de legalább meg kellene fosztani abszolút bizonyosság ízétől, amit Vasy Géza

⁵³ Diószegi András és Garamvölgyi József (MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály) levélváltása, A Kritika dokumentumai, MTA ITI Archívum, 1971. február–március.

⁵⁴ MTA ITI Archívum, A Kritika dokumentumai, 1971.

⁵⁵ MTA ITI Archívum, A Kritika dokumentumai, 1971. Emlékeztető a Kritika 1971. augusztus 30-i értekezletéről.

Kertész Ákos ürügyén társadalmunkról mond. (56. lap mellé húztam.) Budapest, 1971. szeptember 20. Szabolcsi Miklós.”⁵⁶

Az utolsó felvonások egyikéről az az *Emlékeztető feljegyzés* beszél, amelyet Diószegi András felelős szerkesztőként 1971. november 8-án keltezett. „Jelen vannak a szerkesztőség tagjai: Almási Miklós, a beteg Kenyeres Zoltán és külföldön tartózkodó Pomogáts Béla kivételével. Az alábbi napirendi pontokat tárgyalta meg: 1.) Diószegi András informálta a szerkesztőséget a Szabolcsi Miklós elvtárstól kapott szóbeli közlésről, amelynek értelmében a Kritika januári és további számait nem kell megszerkeszteni. Ugyanis ebben a kérdésben az illetékes fórumok rövidesen döntést fognak hozni. A szerkesztőség a közlést tudomásul vette. Egyben annak a véleményének adott kifejezést, hogy szóbeli közléssel a Kritika megszüntetésének ügyét nem lehet befejezettnek tekinteni. A döntésről a szerkesztőség újabb információt kér, s attól a szervtől, amelytől mind a szerkesztőség, mind a szerkesztőbizottság a lap megszerkesztésére írásos megbízást kapott, írásbeli felmentést kér (MTA I. Osztálya). 2.) A szerkesztőség határozatot hozott, hogy a lap évi számainak megszerkesztése és a szerkesztéssel kapcsolatos folyamatban lévő ügyek lezárása érdekében munkáját továbbra is ellátja, s e célból értekezleteit megtartja. Legközelebbi alkalommal november 15-én délelőtt 10 órákor. Budapest, 1971. november 8., Diószegi András.”⁵⁷

A folyóirat megszüntetését osztályvezetői értekezleten közölte az Intézet igazgatósága. Az utolsó összevont folyóiratszám hátsó borítójának belső oldalán egy féloldalas tényszerű közlés tudatta az olvasókkal a változásokat. A fennmaradt levelezés-archívumok szerint a szerkesztőbizottság kérésére nem érkezett írásbeli válasz sem a párt AgitProp osztályától – igaz, hogy ez nem is volt szokásuk –, sem az MTA I. Osztályától, sem az Akadémia felsőbb vezetőségétől. A régi Kritika az MSZMP AgitProp Bizottságának az Intézetre vonatkozó 1962-es határozata nyomán alakult meg, s 1971 végén ugyanennek a testületnek a rendelkezése alapján szűnt meg. Az 1972 februárjától Pándi Pál felelős szerkesztésében és a Hírlapkiadó Vállalat kiadásában ugyancsak Kritika címmel megjelenő művelődéspolitikai és kritikai lap nem folytatója elődjének. Nemcsak küllemében, oldalterjedelmében, hanem célkitűzéseiben is eltérő, más típusú fórum lett.

A Kritika felelős szerkesztőjének levelezéséből⁵⁸

Kolozsvári Grandpierre Emil

1. [Budapest, 19]65. VI. 4. [Diószegi Andrásnak]

Kedves Barátom,

sajnálom, hogy legutóbb – mikor jelezted, nem kereshetél fel telefonon, betegség miatt – remélem, ezúttal semmi sem jön közbe, s alkalmunk lesz elbeszélgetni. Néhány

⁵⁶ MTA ITI Archívum, A Kritika dokumentumai, 1971. Szabolcsi Miklós feljegyzése.

⁵⁷ MTA ITI Archívum, A Kritika dokumentumai, 1971. Diószegi András feljegyzése a november 8-i szerkesztőségi ülésről.

⁵⁸ MTA ITI Archívum, A Kritika dokumentumai, Levelezés, 1963–1971.

témát is szívesen megbeszélnék – egy másik a mai nyelvvel foglalkozó tanulmányt Grétsy könyvével kapcsolatban – „a másik hullámról.” Örülök, hogy ez az írás tetszett, köszönöm a felajánlott vitalehetőséget – alkalomadtán élek majd vele.

Viszontlátásig barátsággal üdvözl Grandpierre Emil

2. [Budapest, 19]65. július 7.

Kolozsvári Grandpierre Emil, Budapest, II. Bem rkp. 40.

Kedves Emil!

Megbocsáss, hogy a leveledre ilyen késve adok választ. [...] Nagyon örülök, hogy a tanulmánnyal elkészültél. Várom, hogy elküldd, s remélem, hogy már a legközelebbi soron lévő számokban, szeptemberben vagy legkésőbb októberben közölhetjük. Fontos és nagy érdeklődést keltő munkát végzel el bennük. Most hallom, hogy a TIT-ben a nyelvi szakosztály már többször is pro és kontra vitatkozott az argóról szóló írásodról. S terveik szerint az ősszel egy nagyobb, nyilvános vitát is rendeznek.

Szabó Dezső-tanulmányod megjelenéséről tudok, jár nekem a Látóhatár. Többektől hallottam is, hogy nagyon érdekes és újszerű. Én magam azonban még nem tudtam sort keríteni elolvasására, az egész júniusi folyóirattermést majd most tudom áttanulmányozni. [...] Könyvterjesztői tájékoztatókból értesülök, hogy az Értelmező Szótár új kiadását december–januárra várhatjuk. A következő tanulmányod – erről említést tettél, hogy szintén érdekelne – szólhatna erről? Várom tanulmányodat.

Meleg barátsággal üdvözl Diószegi András

3. Budapest, 1965. július 27.

Kolozsvári Grandpierre Emil, Budapest, II. Bem rkp. 40.

Kedves Emil!

A napokban jutottam hozzá, hogy tanulmányodat elolvassam, s most – ígéretem szerint – megpróbálom összefoglalni benyomásaimat: Meggyőződésem, hogy a „hatékony-ság” ma a legfontosabb társadalmi kérdés Magyarországon. Én minden olyan írásnak, még soroknak is, amely erről a kérdéstről beszél, teljes belső együttérzéssel tudok azonosulni. A meglepő ez esetben számomra az a mód, ahogyan – teljesen meggyőzően – ezt a dolgot Szabó Dezsővel összefüggésben, mintegy az egész széles történelmi horizontot felrajzolva tárgyalod. Erről a témáról könyvet kellene írni, a magyar dzsentri-, nacionalista-, majd a személyi kultusz idején egzisztáló voluntarista illúziók története lenne ez, a legizgalmasabb, s a legszükségesebb könyvek egyike, melyet ma megírni lehet. Én a magam részéről a legfontosabb szellemi tevékenységnek – tudományról beszélve – a közhellyé vált fogalmak konkrét, élet- és időszerű valóságtartalmának a megmutatását tartom. Mostanában jó sokat írunk és beszélünk a nacionalizmusról. Sokan unják is ezt a témát, rendszerint azért, mert úgy vélik, ez még ma is – teszem – a harmincmillió magyar programjával azonos, a hegemoniával a Dunamedencében. S nem is gondolnak arra, amire ebben a tanulmányodban gondolni kényszerítesz. Pedig a valóságismeret valóban, ahogy írod, csak javulóban van, s bizonyos, hogy ma a nacionalizmus fő formája az irtó-zás a valóság ismeretétől, a renyheség a tények elemzésére, a szomszéd „asztalának”

figyelman kívül hagyása stb. Élveztem a tanulmány természetes, logikus formáját is – mint általában minden tanulmányodban.

Mint irodalomtörténész is, persze, alaposan hasznosítani tudom fölismeréseidet. Szabó Dezső egynémelyik szellemi őse a századvégen honol, egyáltalán az ő egész mentalitásának gyökerei idáig vezethetők. S minthogy pillanatnyilag épp e korszakban kutatok, sok mindent világít meg számomra élesebben. Az is kitűnő gondolat, hogy Szabó Dezső talán a legnagyobb magyar nyelvész lehetett volna. Persze hogy nem lett az, nemcsak magánügy, hanem kortűnet is. A dzscentri-szellemiség – egy sajátos magyar oblomovizmus – sokakat tett képtelenné a rendszeres munkára.

A Kritikának készülő tanulmányodat változatlan érdeklődéssel várom. Múltkori levélben azért írtam vagylagosan, szeptembert vagy októbert, mert kb. két hónapra kell előre dolgoznunk, s szeptemberben csak abban az esetben hozhattam volna, ha valamelyik e hónapra lekötött tanulmány nem készül el, terjedelmi túllépés miatt halasztani kell stb. Viszont azt nagyon szeretném, ha az októberi számban megjelentethetnék. Kérlek, válaszolj, hogy számíthatok-e rá, s kb. milyen terjedelemben. Szeptember 1-ig kérném a kész kéziratot, úgy gondolom, addig mindenképpen be tudod fejezni. Hisz ha már ezelőtt három héttel befejezés előtt álltál, addig tető alá hozhatod. Jó munkát és pihenést kívánok – s a „pihenés” eredményeképpen esetleg ismét egy szép dialógust, hasonlót a Szabó Dezső és vidékéhez. Baráti szeretettel üdvözlö Diószegi András

4. [Budapest, 19]65. augusztus 3. [Diószegi Andrásnak]

Kedves András,

nagyon jólesett, hogy leveledben oly tüzetesen foglalkoztál tanulmányommal, s főleg, hogy annyi congeniális megértéssel. A témáról valóban köteteket lehetne írni – én olykor pedzettem, nem egy regényemben és tanulmányomban – az első visszhang a tied – ami azért szomorú, mert ez az ügy az egész nép ügye, egész kultúránké. Majd egyszer, szóban, többet.

Ami a tanulmányt illeti – egyszer már elkészült 16 p. terjedelemben, de mikor elolvastam, annyira nem tetszett, hogy nem küldtem el. Rosszul fogtam meg. Most már nagyjából látom, hogy kell a témát megfogni – minden ezen áll vagy bukik. Bizonyosra mégsem ígérhetem, hogy VIII. 31-ig elkészítem, azt viszont igen, hogy dolgozom rajta, hogy igyekszem. A baj az időjárásban van – ahogy az évek múlnak, egyre erősebben ütköznek ki rajtam a meteoropátia jegyei, a sűrű frontváltozások olykor két-háromnapos fejfájásokat okoznak s ezekkel együtt teljes munkaképtelenséget. Csaknem egy teljes félévem ment emiatt kárba – épp most, hogy kezdtem anyagilag is lábra állni. Az első változat is emiatt nem sikerült. Egyébként nagyon komolyan veszem megbeszélésünket s párhuzamosan gyűjtöm az anyagot több nálatok közlendő tanulmányra – köztük arra, mely az Értelmezőt méltatja. Még egyszer köszönöm a leveledet, s remélhetőleg slussz előtt jelentkezem a kézirattal. Szeretettel üdvözlö Grandpierre Emil

5. [Budapest, 19]65. november 1. [Diószegi Andrásnak]

Kedves András,
szégyenlem, de nem állom a szavam, annyira zavarnak a gátlások, hogy sehogyan sem sikerül összehoznom a hozzászólást a klasszikusok kiadásával kapcsolatos vitához. Remélem, elmúlik. Szívélyesen üdvözlő Grandpierre Emil

6. Budapest, 1971. március 15.

Kolozsvári Grandpierre Emil, Budapest, Palánta u. 20.

Kedves Barátom!

Megkaptam, s köszönöm a levelet, melyben Sükösd Mihály lapunkban megjelent tanulmányával kapcsolatos észrevételeidről tudósítasz. Sajnálom, ha akaratlanul is megbántottunk. De bizonyos dolgok ellen a szerkesztőségi kollektívák épp oly védtelenek, mint az író-individuumok. Az érintett tanulmány cím azok közé a jó, telitalálat-címek közé tartozik, amelyet olvasva a rosszul címzett tanulmányok átcímezésével küszködő szerkesztő először felsóhajt, végre egy jó cím, s nem mindig gondol arra, hogy ezt a címet talán épp a közelmúltban már olvasta másnál.

Egyszer Kodolányi – ha igaz a történet – sajtópert indított valaki ellen, aki Földindulás című drámájának címét elsajátította. Az alperes azzal védekezett, hogy ezt nemcsak ő tette meg, hanem előtte már mások is, s tudomása szerint a felperes azokat nem perelte. Valóban, vannak esetek, amikor még a szerzői jog sem tud egyértelműen állást foglalni, mint ahogy a fenti anekdota felperese sem nyert elégtételt. Mindezeket nem azért írom, mert anekdotázással szeretném a dolgot enyhíteni. Más a tartalom elsajátításának kérdése. Ha csak nem szó szerinti átvételről van szó, csupán alaposabb tanulmányozás után írható meg a vitacikk, amely egyben helyreigazítás és elégtétel is. Ahhoz azonban, hogy erre sor kerülhessen, idő kell. A szerkesztőségnek is, amíg a vállalkozó harmadikat előteremt. S annak, amíg a cikket megírja. [...]

7. Budapest, 1971. március 24-én [Diószegi Andrásnak]

Kedves Barátom,

sajnálattal kell megállapítanom, hogy különös elképzeléseid lehetnek az írói önértékről, ha azt hiszed, hogy egy magát valamennyire becsülő író polémizálni hajlandó egy szellemi útonállóval, vagy maga helyett másokat akar erre rávenni.⁵⁹

Ha egyáltalán van gyakorlati értelme a felelősségnek egy folyóirat szerkesztésében, akkor ez az eset az, amely módot ad a felelősség tényleges vállalására. Annak idején, amikor a Magyarokat szerkesztettem, Vas István sérelmezte, mégpedig jogosan, az egyik vele kapcsolatos cikkben foglaltakat, én, aki vállaltam a felelősséget, habozás nélkül utánajártam az esetnek, elolvastam, amit el kellett olvasni és magam szolgáltatam elégtételt a Magyarokban Vasnak, mégpedig az általa megkívánt formában.

⁵⁹ BENEDEK István *Magyar fa sorsa* című cikkéről van szó, melyet 1971 augusztusában közölt a Kritika, 8. sz., 38–41. A történelmi hűséghez az is hozzátartozik, hogy Kolozsvári 1968-tól egyáltalán nem adott cikket a Kritikának 1971 májusáig, ekkor, több okból is, utoljára.

Jelen esetben a felelősség terád hárul. Jogilag talán vitathatóan, de erkölcsileg föltétlenül. Nagyon kérek, járj utána érdemben az ügynek, s ha megállapítottad, nem más, hanem te magad, hogy állításaim alaptalanok, írd meg nekem, hogy ezúttal is csak a szokásos írói érzékenykedésről van szó, amely akadályozza a szerkesztési munkát. Tudomásul fogom venni. De ha nem így történik, s „pillanatnyilag nem találsz erre szerzőt”, akkor kérek, vond le a konzekvenciád, és vedd kézbe magad a dolgot. Bárki szól hozzá, könnyű a dolga, nem kell szégyenpadra vonnia ezt a közismert irodalmi szarkát, mert vitáról lévén szó, mellékesen is megállapítja, hogy ezek és ezek a gondolatok[at] innen és innen már régen ismerjük [!].

Minthogy a zsarolásnak még a látszatát is el akarom kerülni, az egyetlen adut is kiadom a kezemből, nem tiltakozom a kiszedett hozzászólás közlése ellen, ilyenformán más szövetségesre ez ügyben nem számíthatok, mint az erkölcsi felháborodásra – amelynek dinamizmusában enyhén szólva kételkedem. Barátsággal üdvözöl Grandpierre Emil

8. Budapest, 1971. szeptember 27.

Kolozsvári Grandpierre Emil

Kedves Barátom!

Késedelmesen válaszolok leveledre, minthogy válaszképpen a Kritika most megjelent 8. számát is el akartam Neked küldeni. E szám tartalmazza Benedek István írását. Úgy vélem, hogy a benne foglalt korrekt kijelentéssel egyetérthetsz. A probléma tüzetesebb kifejtésére nem kérhettem őt, minthogy a cikk nyomdába kerülése idején a szerző huzamos ideig külföldön tartózkodott.

Örölnék, ha az ügy ilyen formán való elintézése is megelégedésedre szolgálna.

Barátian üdvözöl Diószegi András felelős szerkesztő

Illés Endre

1. Budapest, 1963. november 27.

Illés Endre, Budapest, XI. Mátyóki út 22.

Kedves Illés Elvtárs!

Leveledet hétfőn kaptam kézhez. Meg kell vallanom, meglepődtem. A vitára természetesen számítottam, s legutóbb Hozzád írt levelemmel ki is fejeztem a készséget a vita folytatására, a Te viszontválaszodnak a Kritikában való közlésére. Ez természetes. Elhatározásod lep meg, hiszen éppen kritikusi múltad és tekintélyed alapján joggal gondolhatam, hogy ebből a dologból nem csinálsz tekintélyi kérdést.

A vita jogosságát leveledben is elismered. S hadd tegyem hozzá, Te magad is oka vagy annak, hogy a Móricz-levelezésről írt cikkeddel szemben ellenvéleményem van nekem is és másoknak is. Ha valakinek vannak érdemei forrásértékű, az alkotó művész személyt és életművét kiteljesítő levelezések, emlékiratok kiadásában, kritikai méltatásában – Neked igazán vannak. Miért tehát most ez a hirtelen, teljes elutasítás? Miért írtad évekkkel ezelőtt, Bartók levelei mellé állítva őket, épp a Móricz-levelekről? „Az utóbbi

években csak József Attila Londonba küldött, tréfálkozva is nagyon szomorú, szerelmes vallomásait, és Móricz Zsigmond mesélő és összegező kedvű, gazdag novellisztikus anyagú, mindig közvetlen és mindig őszintén nyújtózó leveleit tudtam úgy olvasni, hogy rögtön az életműhöz tartozó, önkénytelen alkotásnak éreztem őket.” A teljes levelezés ismeretében írhattad ezt? 1955-ben? Ha felelsz, felelj arra is, milyen motívumok okozták véleményed megváltozását, s én megnyugszom. De addig, engedd meg, hogy kitartsak az itt idézett véleményed mellett, s vitatkozzak (teret engedve a vitának) a mostanival. De Te nem is magát a vitát, hanem a vita stílusát kifogásolod. Kétségtelen, Czinének megvan a maga egyéni stílusa, jellegzetes stílus ez, amelyet sokan szeretnek, mások, olykori túlaradásai miatt, bírálják.⁶⁰ Indulatosság, érzelmi túlzások, hirtelen ellágyulások és ironizálás egyaránt jellemzik. Vitacikkeiben éppen úgy, mint tanulmányaiban, évfordulókra írt megemlékezéseiben. Személyesen, a magam egyéni ízlése szerint ez a stílus nekem sem ideálom. De az lett volna talán a dolgom, hogy Czine stílusát megrendszabályozzam, egyéniségét kordába törjem? – S csak úgy adhattam volna nyomdába cikkét? Végül kifogásolsz bizonyos hasonlatokat és kitételeket. Igaz, az indulat ezeket is kimondatta. De mivel súlyosabbak ezek a Te kritikád indulattalanul (vagyis jól fékezett indulattal), szenvtelenül (vagyis ésszerűsített szenvedéllyel) kimondott állításaival „hamisítás”, „torzítás” stb. S ezek nem egyszerű stílus túlburjánzások, hanem bekezdéseként megismételt, tudatosan fokozott kitételek. S nemcsak F. Csanak Dórát illeted velük, hanem mindazokat a néven nem nevezett személyeket, s intézményt is, amely s akik a tapasztalatlan fiatal kutatót ebbe a szerinted félresikerült, „barbár” vállalkozásba belebiztatták. Mindezt nem azért említem, hogy reád hárítsam a felelősséget a vita hangneméért, hanem csak annak bizonyítása végett, hogy a szenvedélyes vitákban nehéz vigyázni a szavakra – s éppen ezért jobban kell vigyáznunk. Nekem mindenesetre komoly tanulság a Te megbántódásod, s őszintén sajnálom, hogy nem várt elhatározásodat eredményezte.

Lemondásodat megmásíthatatlannak mondod. Én mégis azt szeretném, ha nem kerülne sor a szerkesztőbizottságból való kiválásodra. Minthogy Te mint az Írószövetség delegátusa veszel részt a munkában, mindaddig, amíg a Szövetség nem nyilvánít véleményt, várakozási állásponton kell maradnom. Ma beszéltem Darvassal, s kértem, hogy beszéljen Veled ebben a dologban. Annyit még: hétfőn reggel 9 órakor, mielőtt bejöttem az Intézetbe, kerestelek telefonon. Miután nem voltál benn, a titkárnőt kértem meg, kérne Tőled számomra egy félórát szerdára, vagy pénteki napra. Szerettem volna személyesen megbeszélni Veled: milyen módon kívánod a vitát folytatni, s egyáltalán mi a véleményed az ügyről. Továbbá szerettem volna folyó szerkesztési ügyekről kikérni a véleményed. Sajnálom, hogy erre a beszélgetésre most már – remélem [csak] egyelőre – nem kerülhet sor.

Változatlan tisztelettel üdvözlő Diószegi András

⁶⁰ Lásd CZINE Mihály, *Barbárság? Vita Illés Endrével*, 1963, 3. sz., 34–41.

2. [Budapest,] 1965. november 4. [Diószegi Andrásnak]
Kedves Bandi!
Köszönöm szíves leveledet – nem udvariasságból, de azt adtad, amit az ember a leg-
ritkábban kaphat: az igaz, baráti becslést.
Örültem a cikk szép „tálalásának” is. Nagyon kíváncsian várom a folytatást.
Szeretettel üdvözöl híved Illés Endre

3. [Budapest,] 1967. január 9. [Diószegi Andrásnak]
Kedves Bandi!
Gordon Etel megmutatta rólam írt tanulmányodat.
Eddig soha senki nem értette meg ilyen pontosan, ennyi tisztasággal – mit akartam el-
érni íróként. Mit vettem célba.
Megnyugtattál, hogy valamit mégis sikerült megvalósítanom.
Külön örültem, hogy a legszorosabb egységben látod műfajaimat: a novellát, a drámát
és az esszét. Magam is így érzem. És talán még érzékelhetőbb lesz ez a „testvériség”, ha
idén tavasszal megjelenik színdarabjaim kötete. És jövőre az esszé-kötet.
Az egész írást őszintén köszönöm.
Szeretettel üdvözöl Illés Endre

4. Budapest, 1970. szeptember 14. [Diószegi Andrásnak]
Kedves Bandi!
Hűtlen vagy a kiadóhoz (s természetesen hozzám is). A betegségeddel foglalkozol.
Helytelen elfoglaltság, *mást* kínállok.
A kiadó nevében arra kérlek: kössünk szerződést új tanulmányaidra. Méltányos határ-
időt kapsz – mondjuk 1972. május 1. Ez szép nap, elfogadhatod.
Csak arra kérlek: dolgozz. Ha lassan, ha keveset is – de írd.
Ne tiltakozz: a szerződést küldjük. Most szabadságon vagyok, de már közben megka-
pod a szerződést.
Igaz barátsággal ölel és minden jót kíván régi híved Illés Endre

Lengyel József

1. [Dátum nélkül] [Diószegi Andrásnak]
Kedves Dió!
Eddig még minden ígéretedről megfeledekeztl – de én optimista vagyok.
Mellékelek egy meghatalmazást, melyre a szerkesztőségben üttess pecsétet – mint a
holdnak karimája. És vegyél nekem rugós dossziékat és 10 × 14 centiméteres noteszokat
lukak és perforáció nélkül. Szín lehetőleg különböző: fekete, zöld, barna stb., hogy a
dossziék és noteszok pofáról felismerhetők legyenek.

Ha pénzt kapsz, a felesleget add meg az egészségemre. De ha pénzt nem kapsz: hozzáad ajándékba.

Ölel: Lengyel

2. [Budapest, 19]63. szeptember 28. Diószegi András elvtársnak

Kedves Bandi!

A Tolsztoj-cikk nem egyhamar lesz kész, vagy talán sohase készül el. De mellékelek itt egy kis jegyzetet – írói hozzájárulást az esztétikához. Ha nem felel meg, kérlek, küldd vissza sürgősen.

Ölel Lengyel József

3. Budapest, 1963. október 6.

Lengyel József, Budapest, XI. Ulászló u. 74.

Kedves Józsi Bácsi!

Leveledet és küldeményedet most kaptam kézhez. Mindkettőt nagyon köszönöm. A cikkedet kitűnőnek találom, mindjárt a most következő, éppen nyomdába menő harmadik (azaz novemberi) számban hozzuk. Ilyen írói ars poeticák közlésére már a megindulás előtt gondoltunk – talán a Tolsztoj-cikk megbeszélésekor esett is szó erről köztünk. S annak külön örülök, hogy éppen Te kezdted el a sort.

A Tolsztoj-cikket továbbra is számon tartom, s bízom benne, hogy egyszer mégis sort tudsz keríteni rá. Igyekezlek föl hívni telefonon is, addig is ez a levél biztosan otthon talál.

Szeretettel ölel Diószegi András

4. [Budapest, 19]68. november 13.

Lengyel József elvtársnak, Budapest

Kedves Józsi bácsi!

Regényedet Rényi Péter útján kb. két héttel ezelőtt megkaptam. Köszönöm a bizalmat. Az olvasáshoz, sajnos, csak a napokban tudtam hozzáfogni, de igyekezni fogok minél hamarabb végezni vele. S akkor, ahogy kérted, visszajuttatom a kéziratot. Örülnék, ha a közeljövőben arra is módot keríthetnénk, hogy személyesen találkozzunk. Régen beszélgettünk már, s ez nekem nagyon hiányzik. Edittel gyakran emlegetünk, ő ugyan most nincs idehaza, de kért, hogy az ő üdvözlétét is adjam át neked.

Melegen ölel Diószegi András

5. Budapest, 1971. július 15.

Lengyel József et.

Kedves Józsi Bátyám!

Július közepén tartunk, tavaszi megállapodásunk értelmében körülbelül erre az időpontra készülhetnél el Tolsztoj-tanulmányoddal. Ha készen vagy, arra kérlek, küldd el számunkra, hogy minél előbb meg tudjuk jelentetni. Ha még várnom kellene, kérlek, értesíts, körülbelül mikorra számíthatok rá?

Remélem, jól vagy és jól haladsz munkáddal.

Kedves feleségednek add át kézcsókomat.

Baráti szeretettel üdvözlő Diószegi András felelős szerkesztő

Hegedűs Géza

Budapest, 1967. március 29. Diószegi András szerkesztő úrnak, Kritika szerkesztősége

Hegedűs Géza, Bp., Ditrői Mór u. 3.

Kedves Bandi!

Ez a levél és a benne feltett kérdés elsősorban Neked szól, mint legilletékesebbnek, de általad a Kritika egész szerkesztőségének, kérve, hogy válaszolj egy számomra egyre rejtélyesebb kérdésre, amelyre én magam sehogyan sem tudok még csak a válasz lehetőségének útjára se találni.

Kritika-tok mostani – márciusi – számában nagy körképet adtok az 1966-os év hazai irodalmáról. Ebben a jelzett esztendőben jelent meg *Az állam én vagyok* című regényem, amely éppen tizedik története a hosszú évek óta bonyolódó „Európa közepén” című regényciklusomnak. Továbbá ebben az évben jelent meg *Földönjáró csillagok* címen 12 egyfelvonásos drámámnak gyűjteményes kötete. A kisebb publikációkról nem is beszélek. Viszont a nagy és alaposnak tetsző körképnek sem Béládi Miklós által írt és a regényről szóló tanulmányában, sem pedig a drámákról szóló részében (amelyet egyébként legjobb barátaim körébe tartozó szakember, Vajda Gyurkamiska írt) – még csak a nevem sem fordul elő. Igaz, ha én a Te helyeden ülök, erre azonnal azt válaszolom, hogy a hivatkozott regény ugyan 1966 januárjában jelent meg, de 1965-ös dátummal, a drámakötet darabjait pedig csak a TV-ben és az Irodalmi Színpadon mutatták be és nem afféle nagy színházban – tehát a teljes hallgatás amolyan peches véletlen. El is hinném, én is így magyaráznám, mert hajlamos vagyok a túlzottan optimista magyarázatokra. De ez a jelenség kiegészíti azt a tényt, hogy a nagy Irodalomtörténet hatodik kötetében a nevem sem fordul elő (nem számítva az apparátus kényszerű filológiai hivatkozásait), noha mintegy 50 kötetnyi könyv van a hátam mögött, amelyből a kezdetek még a felszabadulás előtti évekre esnek, noha eléggé köztudomású, hogy a népszerű, a még nyelvi határainkon kívül is tudomásul vett írók közé tartozom. És ha ezt a coincidentiát is valamiféle véletlennek mondanám, akkor ott lenne harmadik mozzanatként az Írószövetség választmányának megbeszélése irodalmunk helyzetéről ez év elején, amikor is Illés Lajos [!] (hasonlóképpen kedves jóbarátom) összefoglalván az utóbbi öt év irodalmi jelenségeit, még csak azt sem említette, hogy ezekben az években nekem 7 könyvem jelent meg, s miközben megemlékezett különböző regényciklus bizonytalan kezdeményeiről, eszébe sem jutott a lassanként zolai méreteket öltő „Európa közepén”, amelyet egyébként ő ad ki, mint a Szépirodalmi Kiadó egyik vezetője.

Bandikám, ez nem lehet véletlen, és nem lehet valami szórakozottság eredménye. Ehhez én túl látható ember vagyok irodalmi életünkben. Ehhez túl látható tény az, hogy az új magyar történelmi regény javarészt én írtam. Ehhez túl látható tény az „Európa köze-

pén”, amely alighanem többet mond el a mi nemzedékünk tudatváltozásáról, mint az erről szóló utóbbi időben kelt regények együttvéve. Ehhez túl látható tény, hogy az irodalmi igényű rádiódramát én teremtettem meg.

Nos, a kritikának és ezen belül a Kritikának lehet merőben más véleménye mindarról, amit én csináltam és csinálok, élhet filozófiai és esztétikai kifogásokkal... csak egyet nem tehetne: hogy miközben kérészéletű apróságokat is felölelő összefoglalásokat csinál, egyszerűen non existensnek tekintsen egy életművet, amely talán tévutakon jár, de amely talán per longam jelentékenyebb irodalmi jelenség, mint bármi egyéb az utóbbi húsz év közép-európai irodalmában. (Hiszen aki nem ezzel az igénnyel ír, annak aligha van miért írnia.)

Sok éve annak, Bandi, hogy egy ízben kocsin mentünk valahová vidékre és én említettem Neked a körülöttem ásító légüres teret. Te akkor mentegetőzve mondtad, hogy bizony sok még a pótolnivaló és a hiányosság. Azóta elteltek az évek, megjelent a nagy Irodalomtörténet, közben folyik a kritikai munka, én közben közel félszáznyi könyvnél tartok... és a hivatásbeli kritikusok még csak azt sem gyanítják, mi van ezekben a könyvekben. Miért nem? Vagy ha tudják, miért a hallgatás? És hogy történhetett meg, hogy egy körképben, amely a nyolcadrangúakat is felöleli, egy célzás erejéig sincs szó arról, aki sok mindenben többet és lényegesebbet mondott el múltról is, közelmúltból is, és az aktualitásokról is, mint a többiek...? Erre a kérdésre kérek Tőled és töletek választ, Bandi.

Baráti szeretettel üdvözl Hegedűs Géza

Nemeskürty István

Budapest, 1967. október 25. [Diószegi Andrásnak]

Kedves Barátom,

hálásan köszönöm kedves küldeményedet, a *Megmozdult világban* című tanulmánykötettedet. Ilyen hosszú és súlyos betegség után lábadozva – mert remélem, már a „javulás útjára tértél” – még arra is gondolni, hogy távolabbi baráti körödről se feledkezzél meg: éppen egy betegségben különös kitüntetés, aminek már csak azért is örülök, mert legnagyobb örömmel tartom magam a Kritika-gárdához tartozónak.

Mielőbbi javulást kívánva őszinte barátsággal üdvözl Nemeskürty István

Gábor Miklós

1. [Budapest, 196]5. november 18.

Gábor Miklós, Madách Színház, Budapest

Kedves Gábor Elvtárs!

Az elmúlt hó végén többször is kerestem a színházban telefonon az Illés Endre-tanulmányhoz kért hozzászólás ügyében. Sajnos sikertelenül. Most levélben ismét kérem, ha lehetséges, szólaljon meg ebben a vitában.

Illés Endre tanulmányának időközben megjelent szövegét, valamint a novemberi számban megjelent első hozzászólásokat mellékelten elküldöm.

Kérem, válaszoljon levélben, számíthatok-e a vitában való részvételére, amelyet talán – sok munkája mellett is – lehetővé tesz az a körülmény, hogy április–májusig kívánjuk folytatni. Ha szükségesnek tartja az előzetes személyes megbeszélést, jelöljön meg egy időpontot, amikor felkereshetem. Akár a színházban, akár pedig egy belvárosi presszóban találkozhatnánk.

Bízom abban, hogy részt tud venni ebben a nagyon sokakat érdeklő, fontos eszmecsereben.

Meleg üdvözléssel Diószegi András felelős szerkesztő

2. Budapest, 1965. december 9. [Diószegi Andrásnak]

Kedves Diószegi elvtárs!

Megtisztelő felkérésüknek, hogy szóljak hozzá Illés Endre cikkéhez, nem tudok eleget tenni. Ennek egyetlen oka van: nem jut eszembe semmi! Ez, azt hiszem, olyan meggyőző érv, ami nem csak engem, de Önt is meg fogja győzni illetéktelenségemről.

Köszönöm, hogy gondoltak rám.

Meleg üdvözléssel Gábor Miklós

Lukács György

1. [Budapest, 19]65. április 20.

Lukács György elvtársnak

Bp., V. Belgrád rkp. 2.

Tisztelt Lukács Elvtárs!

Szerkesztőségünkhöz írt levelét, minthogy szabadságon voltam, némi késedelemmel kaptam meg. Továbbá utólagosan is informálódni akartunk *Mai szocialista realizmus* című cikkének a Neue Rundschau-ból való átvételével kapcsolatos problémát illetően. Ez a magyarázata a kissé lassú válaszádnak.⁶¹

Bennünket az átvételkor az a szándék vezetett, hogy a magyar közönséggel is megismertessünk egy általunk fontosnak tartott, külföldön napvilágot látott tanulmányát. Hasonló ez a törekvés ahhoz, amidőn az ősszel még csak németül olvasható s a magyar közönség számára gyakorlatilag hozzáférhetetlen *Esztétikáját* ismertettük. Nem tartottuk szükségesnek, hogy a cikk közlésének külön engedélyezését kérjük, hiszen a folyóiratok általános gyakorlata, hogy egymástól – az átvétel feltüntetésével – cikkeket vesznek át. Eljárásunk helyességéről a Szerzői Jogvédő Hivataltól utólagosan kért információból is meggyőződhetünk. Ennek másolatát mellékelten Önnek is elküldöm, tájékozódás végett. A cikk-átvételnek ezzel a kialakult gyakorlatával függ össze, hogy egy általunk megbíz-

⁶¹ Diószegi András 1965. április 6-i keltezéssel levelet írt a Szerzői Jogvédő Hivatalba Dr. Tímár István főigazgatónak, akitől ebben az ügyben kért tanácsot. Lukács tanulmánya a Kritika 1965. márciusi számában jelent meg: 1965, 3. sz., 28–38.

hatónak tartott fordítóval fordítottuk le írását, s azt jelentettük meg – megfelelő szakmai ellenőrzés után – folyóiratunkban. Azt reméljük, hogy ez a magyarázat megnyugtatja Lukács elvtársat, s eláll attól a kívánságától, hogy levelét nyilvánosságra hozzuk. Nem volna értelme, ha formai kérdésekről kellene vitatkoznunk. A magyar közvéleményt megnyugvással töltötte el az a tény, hogy írása lapunkban napvilágot látott. Mi a magunk részéről ezt szintén eredménynek tekintjük, épp a közvélemény tájékoztatása és a megfelelő vitaközlő légkör kialakítása szempontjából.

Kérjük, vegye figyelembe szerkesztőségünknek ezt a törekvését. Elvtársi üdvözléssel Diószegi András felelős szerkesztő

2. Budapest, 1965. április 22. A Kritika Szerkesztőségének

Tisztelt Diószegi elvtárs!

Vettem ápr. 20-iki levelét és annak mellékletét. Egyik dokumentum sem győzött meg. Csupán azt kellett belátnom, hogy – továbbra is helyesnek tartott – álláspontomat a jelen körülmények között lehetetlen a gyakorlatban érvényre juttatni. Ezért elállok minden további lépéstől.

Intézkedtem, hogy szerzői tiszteletdíjamat a Takarékpénztár visszautalja az Akadémiai Kiadónak.

Kommunista üdvözléssel Lukács György

Nádasdy Kálmán

1. Budapest, 1963. szeptember 30. Diószegi András elvtársnak, a Kritika felelős szerkesztője, Bp., Ménesi út 11–13.

Kedves Diószegi elvtárs!

Köszönettel vettem k. sorait és a mellékelt Kritika első számát. A lap ízléses és tetszetős küllemű és mind célkitűzésével, mind pedig már az első szám cikkeivel komoly figyelmet érdemel. A magunk területén is igen nagy hiányát érezzük a valóban marxista szellemű kritikának, az opera-művészet esztétikai problémái – való problémái – helyes megvilágításának és kitérőgálásának.

Őszintén reméljük, hogy lapjuk e téren is eredményeket fog elérni, – készen állunk ehhez segítséget nyújtani. – Mind főpróbáinkon, mind pedig bemutatóinkon szívesen látjuk a Kritika szerkesztőit ill. zenekritikusait. Ez ügyben kérjük mindenkor Bakos Erzsébet munkatársnőnk felhívni.

Sok sikert kívánva elvtársi üdvözléssel Nádasdy Kálmán igazgató

2. Budapest, 1963. november 18.

Nádasdy Kálmán

Magyar Állami Operaház

Kedves Nádasdy elvtárs!

Irodalomtörténeti Közlemények
2014. CVIII. évfolyam 5-6. szám

A Kritika első számára írt kedves levelét megkaptam. Egy kissé késve nyugtázom. Együttal megküldöm a Kritika harmadik számát. A műmellékleten az Operaház párizsi szereplésével kapcsolatos képeket hozunk.

A párizsi szerepléshez sok sikert kíván, szeretettel üdvözli Diószegi András felelős szerkesztő

*Féja Géza*⁶²

Budapesten, 1964. február 4. [Diószegi Andrásnak]

Kedves András!

Baráti soraidat őszintén köszönöm. Természetesen szeretnék válaszolni Martinkó cikére. Az a márciusi számba már késő. De különben is jó lenne személyesen beszélünk a dologról, ha helyesnek ítéled, Simon Pista bevonásával. Így megtárgyalhatnánk azt, hogy az áprilisi számba írd, vagy a vita végén, esetleg kibontakozása közben?

Ami mondanivalómat illeti: szűkebb értelemben gondolt vita helyett inkább tovább fejtegetném, magyaráznám s megvilágítanám azt, amit kezdtem. Címe talán ez lenne: „A vallomás folytatódik”. Martinkó ugyanis sokat feltételez, sejtet és félreért. Mikor pl. a hagyományról írok, akkor nyilván az egész hagyományra gondoltam, s nem a népi hagyományra, még kevésbé a népiek hagyományára. Azután itt a partikularizmus vádja. 1943-ban a népiek közé soroltam József Attilát, sőt Nagy Istvánt is. 1964-ben „Szekta és irodalom” címen éppen a „partikularizmust” támadtam, ugyanezen év decemberében Sárközi Györgyöt nem csupán mint szervezőt és szerkesztőt, hanem mint író is a népiek közé helyeztem stb. stb.

Egyszóval: akad mondanivaló éppen elég, s csakugyan itt az ideje, hogy irodalmi hangon és színvonalon tisztázzuk a problémákat. 1958-ban ugyanis egyes tollforgatók a gyalázkodás terén keltek versenyre. Az én szerény munkásságomra ilyen értelemben mindig számíthatsz.

Annak is örvendek, hogy folyóiratod rendeltetését ennyire mélyen átérzed. Erre annál inkább szükség van, mivel folyóirataink kritikai része – úgy látom – még mindig gyenge lábon áll. A jó példának rendkívüli hatása lehetne. Természetesen sok feltétele van ennek, s talán nem lenne haszontalan dolog, olykor beszélgetni ezekről.

Elnézéset kérem soraim késedelméért. Ám erős rheumatikus fájdalmaim voltak, komoly injekciókat kaptam, kapok, s ezek eleinte eléggé megviseltek. Most már sokkal jobban érzem magam.

⁶² Féja Géza a Kritika fennállásának tíz éve alatt rendszeresen levelezett a szerkesztővel. Ennek a levelezésnek több darabja is fennmaradt, ez az első.

ItK
1000. évfolyam 5. szám
F. hó 11-én előadást tartok Balatonfüreden, néhány napig ott maradok. Visszatérésem után azonnal keresem majd Veled a kapcsolatot, s megbeszélhetjük találkozásunk időpontját.

A viszontlátásig baráti szeretettel köszöntlek, híved Féja Géza
Bp., XI. Mező utca 12. V. 1. Telefon: 456–859.

Erdei Ferenc

1. Budapest, 1964. november 16. Diószegi András elvtársnak, Bp., XI. Ménési út 11–13., Kritika Szerkesztősége

Kedves Diószegi Elvtárs!

Nagyon szépen és szerényen írtad a levelet, de sajnos ez sem tud rajtam segíteni. Most már megvan az egész évi mérlegem és különféle okok miatt ez olyan átmeneti időszakká vált, hogy ilyen igényű munka nem jön ki belőle. Át kell tehát tennünk a jövő évre.

Üdv: Erdei Ferenc

2. Budapest, 1965. november 29. Diószegi András elvtársnak, Kritika szerkesztősége, Bp., XI. Ménési út 11–13.

Kedves Diószegi Elvtárs!

Most már megtisztult a kilátás az iránt, hogy cikket írjak gazdasági jövőnkéről. Március–április hónap jó, mert akkor kerül napirendre a gazdaságirányítási rendszerre vonatkozó elhatározás is, és a III. ötéves terv is. Addig tehát nyugtatnunk kell a dolgot, de a téma annyira fontos és érdekes is, hogy én nem feledkezem el róla.

Eltvársi üdvözlettel: Erdei Ferenc

Hunyady József

Budapest, 1964. október 28. Diószegi András et. ir. főszerkesztő

Kedves Barátom, Andris!

Kedden mondtad, hogy bejössz a Hungáriába. Ott voltam kétszer is a jelzett időpontban: nem voltál sehol. Így hát postán küldöm el a képeket. Remélem, tetszenek majd kedves feleségednek is! Fogadd a képeket megkülönböztetett szeretetem halovány jeleként! Ölel barátod, Hunyady Jóska

Kassák Lajos

1. Visegrád, 1964. január 15. Diószegi András író, Akadémiai Kiadó, Kritika Szerkesztősége, Bp., V. Alkotmány u. 21.

Feladó: Kassák Lajos, Bp., III. Bécsi út 98.

Kedves Diószegi András!

Visegrádi pihenésem közben olvastam el költészetemről írt tanulmányát. Köszönöm figyelmességét és a tanulmány komoly, tartalmas hangvételét. Elég sokan kísérelték meg munkásságom értékelését, de nagyon kevesen férköztek olyan közel költészetem lényegéhez, mint Maga. Látni, hogy az anyagot odaadással tanulmányozta és a művekből kiindulva fogalmazta meg véleményét. Ritka jelenség ez a mai kritikai gyakorlatban.

Bárha némi ellentmondásokat találtam is írásában – fáradozásáért és rokonszenvéért fogadja őszinte köszönetemet.

Ha egyszer alkalom adódna hozzá, szívesen folytatnék Magával személyes beszélgetést egyes tisztázatlan pontokról.

Szívélyesen üdvözli Kassák Lajos

2. [?,] 1964. október 25.

Kedves Diószegi András,

fogadja köszönetemet azért, hogy közreadta Béládi kritikáját.

Hozzáértő és egyértelmű írás. Nemigen szoktam hasonló elismerést kapni.

Szívélyesen üdvözlettel Kassák Lajos

Simon István

Budapest, 1967. május 24. Diószegi Andrásnak, a Kritika felelős szerkesztőjének

Kedves Bandi!

Nagy kéréssel fordulok hozzád, a szövetség titkársága és a Kortárs szerk. nevében. Június 5-én hétfőn, a prágai Plamennel megbeszélést tartunk a szövetségben *Irodalom a szocialista társadalomban* címmel. A csehek hatan, mi tizenketten leszünk. Erre a megbeszélésre hívlak meg, s nagyon kérek, gyere el, ha csak egy mód van rá. A téziseket a jövő héten eljuttatom lakásodra. Hozzászólásodra is igen számítunk, s gondolom, mint szerkesztő is hasznát veheted a diskurzusnak.

Válaszodat várom, baráti szeretettel Simon Pista

Leányfalu, MAFILM Alkotóház, 1967. február 20. Diószegi András főszerkesztő úrnak
Kedves Diószegi Elvtárs!

Levelét párizsi tartózkodásom alatt kézbesítették, ahol egy hetet töltöttem a *Hús óra* c. filmem bemutatásával kapcsolatban, s így utólag bizonyára meg fogja érteni, hogy korábban nem tudtam válaszolni.

A köszönet természetesen nem engem illet, amiért az *Utószezon* vetítésére meghívtam, hanem Önnek jár, aki vette a fáradságot és megtisztelt azzal, hogy a filmmel kapcsolatban kialakult gondolatait – és mennyire nem formálisan! – közölje velem. Nem is hiszi, milyen végtelenül jólesett, s mekkora örömet jelentett számomra, hogy ilyen érzékenyen, ennyire elemző módon, saját gondolataival kiegészítve értette meg azt a művészi alapgondolatot, ami vezetett bennünket a film készítése közben.

Tisztában vagyok azzal, hogy ez a film sem műfajánál, sem anyagánál fogva nem könnyű vállalkozás, s „emészthetősége” is komoly próbát fog jelenteni. Bizonyára igaza van akkor is, amikor azt írja, hogy sokan nem kedvelik az ilyen „lelkiismeret-vizsgáló” filmeket. De bármilyen vita kísérte, vagy bármilyen támadás érje is, engem eleve kárpótolni fog az Ön megértése, s az a remény, vagy talán inkább meggyőződés, hogy sokan, remélhetőleg aránytalanul többen lesznek azok, akiknek a véleménye az Önével lesz rokon.

Kedves Feleségének és Önnek is még egyszer megköszönve figyelmét és jókívánságait szeretettel üdvözlí Fábri Zoltán